

Tilburg University

Nedergedaald ter helle

Sarot, M.

Published in:
Universalia: Mededelingenblad Theologische Universiteit Kampen

Publication date:
2013

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Sarot, M. (2013). Nedergedaald ter helle. *Universalia: Mededelingenblad Theologische Universiteit Kampen*, (17 mei 2013), 10-10.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Protestantse Theologische Universiteit

UNIVERSALIA

Speciaal nummer ter gelegenheid van het afscheid van Jan-Wim Wesselius

Vrijdag 17 mei 2013

In dit nummer:

Bijdragen van vrienden en collega's in 250 en meer woorden

Berichten uit de pers over de PThU te Kampen

Een overzicht van alle publicaties van Jan-Wim Wesselius

Redactie:
Klaas Spronk
Vormgeving:
Venessa Oudhoff-Vos

Vele jaren was Universalia het huisblad van de Theologische Universiteit in Kampen. Jan-Wim Wesselius heeft er ook het nodige in geschreven. Nu hij om gezondheidsredenen afscheid moet nemen van de universiteit bieden wij als collega's en vrienden hem in de vorm van dit vertrouwde periodiek een aantal overwegingen aan. Ze worden aangevuld met enkele nieuwsberichten uit de lokale en landelijke pers over gebeurtenissen in het recente verleden rond de PThU te Kampen.

Als gerespecteerd wetenschapper verdient Jan-Wim een kloek Festschrift, zoals hij er zelf ook een aantal heeft geredigeerd. Daarvoor ontbrak evenwel de tijd. Anders dan bij een vertrek zoals bij de pensioensgerechtigde leeftijd zagen we deze dag niet al jaren van tevoren aankomen. Er is gekozen voor een bundeling van kort geformuleerde

Opa Wesselius

ideeën. Ook dat past namelijk bij hem. Jan-Wim heeft een brede belangstelling en lijkt gefascineerd door weetjes. Zijn eigen wetenschappelijke werk wordt daar in zekere zin ook door gekarakteriseerd. Dat maakt het ook altijd weer boeiend. We nemen mede om die reden node afscheid van hem en wensen hem en zijn gezin alle goeds toe voor de toekomst.

Het gebouw van de universiteit in Kampen waar Jan-Wim vele jaren op grote hoogte heeft gewerkt

Het idee om in stukjes van 250 woorden een interessante gedachte weer te geven komt van Jan-Wim Wesselius zelf. Hij schreef er twaalf voor Universalia. Ze zijn ook te vinden op zijn website. Deze vorm is niet door hem zelf bedacht. Zo kan men zijn eigen geschreven teksten van deze omvang publiceren op <http://250words.org/>. Er is ook een initiatief om schrijvers op gang te helpen: "250 words a day challenge". Voor de medewerkers aan dit nummer van Universalia was die aanmoediging niet nodig. Het initiatief om ter gelegenheid van het afscheid van Jan-Wim stukjes van 250 woorden bij te dragen werd aan de ene kant begroet als een aardig initiatief. Aan de andere kant werd er toenemend geklaagd. Om iets goeds te schrijven hadden sommigen meer, soms veel meer ruimte nodig. Het is ruimhartig toegestaan. Theologen houden nu eenmaal van woorden.

250 woorden: Internationale waardering

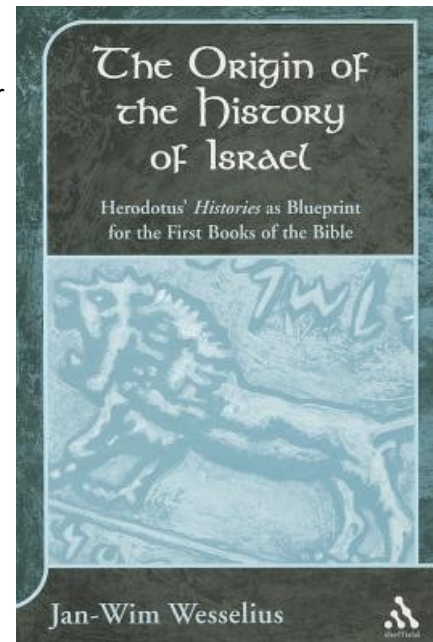
Klaas Spronk

Noem je in het buitenland onder oudtestamentici de naam Wesselius dan is de kans groot dat men niet denkt aan Kampen maar aan Griekenland of aan Dan of anders wel aan New York. Om met dat laatste te beginnen: in 1982 baarde hij samen met zijn collega Sven P. Vleeming opzien met de ontdekking "that a Demotic papyrus in the Amherst collection of the Piermont Morgan Library in New York contained an Aramaic blessing that corresponded almost word for word with the first part of Psalm 20. The Aramaic

text goes back to a Phoenician original" (citaat uit Karel van der Toorn, *Scribal Culture*, 2007, 134, die er na 25 jaar nog steeds enthousiast over is). Minder bijval kreeg Jan-Wim Wesselius voor zijn interpretatie van de beroemde Tel Dan Stele, maar hij haalde er wel een vermelding mee op Wikipedia: "Most scholars date identify Hazael of Damascus (c.842–806 BCE) as the author, ... J-W Wesselius has argued for Jehu of Israel (reigned c.845–818 BCE)." Tegenwoordig wordt hij nog het meest genoemd in de discussie

over de relatie tussen het de geschiedverhalen uit het Oude Testament en Griekenland. In Koppenhagen is men erg onder de indruk van zijn theorie over het werk van Herodotus als bron van inspiratie voor de schrijver van de boeken Genesis tot en met Koningen. Ook de Brusselse geleerde Philippe Wajdenbaum is door hem geïnspireerd, getuige zijn dissertatie uit 2008 en

zijn artikel "Is the Bible a Platonic book?", *SJOT* 24 (2010), 129-142.

Reformatorisch Dagblad

Een 1 aprilgrap die waar is

(2 april 2010)

Zelden zal in kerkelijke kringen een bericht met groter ongeloof zijn ontvangen dan de mededeling dat de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) haar vestigingen in Leiden, Utrecht en Kampen sluit en verhuist naar de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam en de Rijksuniversiteit Groningen (RUG). De timing van het wereldkundig maken van dit ingrijpende besluit had dan ook niet slechter kunnen zijn.

De verwarring was donderdagmiddag compleet. In een persbericht meldde de Rijksuniversiteit Groningen dat de PThU zou verhuizen naar Amsterdam en Groningen en de vestigingen in Leiden, Utrecht en Kampen zou sluiten. Onzin natuurlijk. Een typische 1 aprilgrap, zo was het gevoelen.

Langzaam maar zeker begon het besef echter door te dringen dat er toch wel eens wat meer aan de hand kon zijn dan een grap. De Protestantse Kerk plaatste in de loop van de middag een korte bevestiging van het bericht op haar website. Navraag leverde slechts bevestigingen op van het nieuws. Nee, het is echt géén 1 aprilgrap, zo bekleemtoonde ieder in alle toonaarden.

Je hoeft niet erg gevoelig te zijn om te weten dat een dermate belangrijke aankondiging, die voor zo veel betrokkenen ingrijpende consequenties heeft, nooit op deze manier gecommuniceerd had mogen worden. In de eerste plaats is de Stille Week niet de tijd om zo'n besluit, dat in de Protestantse Kerk inslaat als een bom, wereldkundig te maken. En daarnaast was het donderdag ook nog eens 1 april, nu niet bepaald een vertrouwenwekkende datum. Had deze aankondiging echt niet kunnen wachten tot komende dinsdag?

Protestantse Theologische Universiteit
Amsterdam Groningen

(ruim) 250 woorden: Braaf gewerkt

Henk van der Sar

Op 17 december 1932 promoveert K.H. Miskotte op *Het Wezen der Joodsche Religie. Vergelijkende studie over de voornaamste structuren der joodsche godsdienst-filosofie van deze tijd.* (556 pp). Een dissertatie die in 1935 bekroond wordt met de Mallinckrodt prijs. Bijzonder is de korte voorbereidingstijd. In zijn dagboek (VW 5A) schrijft Miskotte op 17 mei 1932, dat hij een voorlopige indeling aan zijn promotor Aalders heeft gestuurd – “waagstuk, op de tast” (228). Op 22 mei schrijft hij dat hij in een werkage zit, en dat hij alle huisbezoek, behalve ziekenbezoek, overdoet aan een collega, om meer tijd te hebben om

te werken aan “dit ellendige boek” (230). Eind juni stelt hij met uitgever Paris vast “hoe groot het boek bij benadering worden moet: ‘384 pagina’s van 43 regels’” (243). Op 29 september: “Donderdagnacht tot half drie: Cohen en al de rest, behalve het slot-hoofdstuk, klaar. De idee van het boek kwam mij 18 mei.” (257). En op 9 oktober: “Voort! (op de sabbath! helaas!) aan de diss. (proeven en aanvullingen).” (258). Vrijdag 18 november heeft hij in Den Haag een ‘samenspreking’ met Aalders. “Waarover wij eigenlijk spreken? Natuurlijk over de dikte van mijn boek en over het tempo (...)”. Vóór Kerstmis moet de pro-

motie zijn; +_ 5 Dec. moet het boek klaar zijn. Dinsdag 29 november: “Nu begint de werkage: 12 zetters zijn bezig – ik werk van ’s morgens 10 tot ’s nachts +_ half 4.” (267). Donderdag 8 december is het eerste exemplaar gereed. Za-

terdag 17 december om 14 uur vindt de promotie in Groningen plaats. Diezelfde avond nog gaat hij naar zijn ouders in Utrecht. Zijn moeder bedankt hem dat hij “zo braaf gewerkt heeft”. (271)

Cartoon door Maarten Bondzio

250 woorden: De lier aan de wilgen?

Riemer Roukema

In Psalm 137:2 zeggen de ballingen in Babel: “aan de wilgen in haar midden hingen wij onze harpen (*kinnōrōtēnu*)”. De uitdrukking “de lier aan de wilgen hangen” is hiervan afgeleid. Intrigerend is dat de oude Bijbelvertalingen hier niet van lieren spreken, maar of “harpen” vertalen (de Liesveltbijbel [1542], de Biestkensbijbel [1560], de Deux-Aesbijbel [1562], de Statenvertaling [1637] en de Lutherse Vertaling

[1648]), of de betekenis in het midden laten (de Vorstermanbijbel [1528-1531]: “musijck spelen” en de Leuvense Bijbel [1548]: “muysijck instrumenten”). De uitdrukking is kennelijk niet aan een oude Bijbelvertaling ontleend. Overigens wordt ook wel gezegd: “zijn harp aan de wilgen hangen”, maar waar komt de variant “lier” vandaan? Het Woordenboek der Nederlandsche Taal vermeldt: “Zijn harp, thans zijn lier aan

de wilgen hangen, ophouden met het beoefenen van de dichtkunst. Gebaseerd op Psalm 137 vers 2. Vervolgens ook met betrekking tot andere zaken die men opgeeft, waarvan men afstand doet.” Daarop volgen twee citaten met “lier” uit de negentiende eeuw, maar wellicht zijn daarvan ook oudere vindplaatsen. Opmerkelijk is dat enkele nieuwere vertalingen aansluiten bij de nu gangbare zegswijze. J. Soetendorp

(Phoenix Bijbelpockets 14, 1965), de Groot Nieuws Bijbel (1982) en de Nieuwe Bijbelvertaling (2004) lezen “lieren”. Koehler en Baumgartner geven de vertaling “Leier lyre” met een vraagteken en noemen eerst “Zither”; voor “ceters” is gekozen in de NBG-vertaling (1951) en de Willibrord-vertaling (1995). Te hopen is, Jan Wim, dat ondanks je afscheid je de lier niet helemaal aan de wilgen hangt!

250 woorden: Filioque

Wijnand Boezelman

Een van de oorzaken die heeft geleid tot het schisma tussen de Oosterse en Westerse kerk in 1054 is het zogenaamde *filioque*. In 381 werd in de belijdenis van Nicea-Constantinopel vastgelegd: '[Wij geloven] in de Heilige Geest ... die voortkomt uit de Vader'. Later wordt dit in de Westerse kerk veranderd in 'die voortkomt uit de Vader *en de Zoon* (Latijn: *filioque*)'. De achtergrond van deze aanpassing is een dispuut over de Godheid van Christus. De 'westerse' redenering is als volgt: als de Geest enkel voortkomt uit de Vader en niet uit de Zoon, dan is de Zoon ondergeschikt aan de Vader. Maar de Zoon is niet ondergeschikt aan de Vader, dus moet de Geest ook van de Zoon uitgaan. Toen Oosterse theologen erachter kwamen dat de Westerse kerk deze belijdenis had aangepast zonder oecumenisch overleg eisten ze dat deze woorden ingetrokken zouden worden. In het Oosten werd het *filioque* als een on-Schriftuurlijke dwaling beschouwd, terwijl het Westen de bewoordingen niet los wilde laten. De spanning liepen zo hoog op dat het op een schisma uitliep in 1054. Beide partijen beriepen zich op Athanasius, die in de vierde eeuw betoogde dat de Zoon werkelijk God is omdat Hij de Gever van de Geest is. Tot een uitgebalanceerde bespreking van de verhouding in de Triniteit kwam Athanasius echter niet. Desalniettemin: mochten Oosterse theologen dit aspect van Athanasius' theologie scherper voor de geest hebben gehad dan zouden ze wellicht minder fel op de invoeging van het *filioque* hebben gereageerd.

(ruim) 250 woorden: Steeds weer die –ieten....

Marieke den Braber

"De Amoriëten, de Hethieten en ... de bosjes van Van Zwieten" zo klonk het vroeger als mijn opa Jozua 11 las. Die eindeloze rij volkeren, allemaal eindigend op –ieten, vroeg voor mijn opa om een eigenzinnige variatie. Toch is het niet zomaar een opsomming in Jozua 11:3: Kanaänieten, Amoriëten, Hethieten, Perizzieten, Jebusieten en Chiwwieten. Jozua 11 is het derde van drie hoofdstukken over een 'strijd' met een volk om een stukje van het beloofde land. In Jozua 9 ging het om een enkele stad (Gibeon), in Jozua 10 om een enkel volk (Amoriëten). Jozua 11 is de overtreffende trap: nu gaat het om het hele noorden. En dat wordt aangeduid met de opsomming van de zes volken. In Deuteronomium 7:1 werden deze volkeren ook genoemd, samen met de Girgasieten. En in Exodus 24:28-33; 34:11-12 en Deuteronomium 7:1 en 20:17, wordt juist van deze volkeren gezegd wordt dat ze volledig verbannen moeten worden uit het land, en er geen verbond met hen mag worden aangegaan. Ironisch genoeg is het eerste verbond dat het volk Israël sluit juist met een van die volken: de Chiwwieten in Gibeon (Joz. 9) Maar echt interessant wordt het als we naar Genesis 15:19-21 kijken, waar deze 6 volkeren en een paar anderen, de beschrijving vormen van het gebied dat Abraham zal verkrijgen door het verbond (zie ook Ex. 3:7, 18). De opsomming in Jozua 11:3 is dus niet een willekeurig rijtje –ieten, maar een theologische verbinding met de belofte aan Abraham die hier door de schrijver van Jozua gerealiseerd wordt. Ik denk niet dat mijn opa zich dat ooit realiseerde toen hij 'de bosjes van Van Zwieten' invoegde in de tekst....

kerknieuws.nl**Gebouwen PThU Kampen verkocht (IKON 29-11-2011)**

De Protestantse Theologische Universiteit (PThU) heeft haar gebouwen in Kampen verkocht, zo meldt de universiteit. Binnenkort verhuist de predikantenopleiding van de Protestantse Kerk naar Groningen en Amsterdam. De verkoop is effectief per 1 september 2012, de datum waarop de verhuizing is afgerond. De gebouwen zijn verkocht aan een projectontwikkelaar die een andere functie voor de gebouwen gaat zoeken. Jarenlang was de PThU gevestigd in Kampen, Leiden en Utrecht, maar in 2010 werd besloten de opleiding onder te brengen bij de Vrije Universiteit in Amsterdam en de Rijksuniversiteit Groningen.

381 words: Should Scripture be Understood in Liturgy? Meaning vs. Essence

Paul V.M. Flesher

Martin Luther crystalized the importance of the sacred text in Protestant Christianity with his emphasis on “Sola Scriptura.” This led to the regular reading of Scripture during worship in the vernacular language of the worshippers. For the first time in centuries, Christians could understand the sacred work’s meaning.

Over the centuries since then, the rightness of this decision was reinforced by the scholarly understanding of ancient Judaism—the religious world of the Old and New Testaments. The Septuagint’s rendering of the Bible into Greek, and the Targums’ translations into Aramaic, indicate that the ancient

Jews valued the meaning of their sacred writings. From Josephus to the rabbis, instructions and descriptions about the importance of understanding Scripture showed how Greek and Aramaic translations were used in Sabbath worship. Luther’s dictum simply echoed the practices of the Jews of Jesus’ time.

The apparent obviousness that the importance of a sacred text lies in its meaning is challenged by a broader comparison with the world’s religions. In Islamic worship, the Quran is recited in Arabic and in a dialect no longer understood even by the Muslims who still speak Arabic. In Hinduism, the Vedas are

recited in Sanskrit. The priests who recite them memorize the works’ sounds by rote; they can neither read nor understand these sacred oral compositions.

And we should not forget what has happened in Christianity and Judaism at other times in their history. Although Jerome composed the Latin translation of the Vulgate to be understood, the Vulgate remained part of the Mass up to the 1960s, many centuries after the vast majority of worshippers ceased to understand Latin. Similarly, Judaism stopped using translations in the Middle Ages; today, Jewish worship still revolves around Torah recitation, but only

in the original Hebrew—which most Jews outside Israel cannot follow.

It is not meaning here but essence that is important. For Islam, Hinduism, and even medieval and modern Judaism, that essence lies in the divine character of the sacred work. These religions believe that the works were delivered by heavenly beings, and it is the celestial essence of the words themselves that must be maintained. In this comparative perspective, Protestant Christianity’s and ancient Judaism’s emphasis on Scripture’s meaning should be seen as unusual.

250 woorden: Bokje, muisje, molletje

Margaretha Folmer

Onlangs kwam ik op verrassende wijze in aanraking met een mooie bewerking van het lied *Chad Gadya* ‘een bokje’, dat zoals bekend deel uitmaakt van de Hagga-

da en wordt gezongen aan het einde van de *seder*.

Ter illustratie van de grammaticale uitleg van de *passato remoto* nam mijn docente Italiaans onlangs de tekst van het lied *Alla fiera dell’est* ‘Op de Oostmarkt’ van de bekende Italiaanse zanger Angelo Branduardi (1976) mee naar de les. Dit lied was in de zeventiger jaren immens populair en Branduardi werd er zelfs in Nederland bekend mee. De tekst van het lied is dui-

delijk gebaseerd op *Chad Gadya* en volgt de tekst vrijwel op de voet. Maar er is één belangrijk verschil. In de Italiaanse versie koopt vader niet een bokje (dat in het tweede couplet door een kat wordt opgegeten), maar een muisje (Ital. *topolino*). In 1978 verscheen er zowel een Franse als een Engelse versie van Branduardi’s bewerking (resp. *High-down Fair* en *A la foire de l’est*). In de Engelse vertaling is het muisje wit geworden (naast een

grijze kat en een zwarte hond), maar in het Frans is het muisje in een molletje veranderd (‘une petite taupe’).

De opeenvolgende belagers in de Aramese tekst zijn in al deze versies van het stapelliedje bewaard gebleven: de kat, de hond, de stok, het vuur, het water, de stier, de slager en de Engel des Doods. En net als de Aramese versie is het God die uiteindelijk voor redding zorgt.

250 woorden: 'Ik wil het morgenrood wekken'

Evert Jonker

Betrokkenheid bij een nieuw liedboek (verschijningsdatum: 25-05-13) bracht me bij de receptie-esthetische vraag wat je doet als je samen een kerklied zingt? Natuurlijk, wijs houden, woorden articuleren, luisteren naar anderen, en je eigen levenssituatie en geloof min of meer inlezen in de gelovige strekking en toonaard van het lied. Bovenstaand psalmwoord (Psalm 57:9; vgl. 108:3) raakt dadelijk aan dat alles. Voor inlezen

suggereert de 'bijsluiter' boven de Psalm galant een identificatie met David, in de spelonk gevlucht voor Saul. Verrassend tegenstrijdig bezit dit 'stil gebed' een zangwijs van 'Verdelg niet'. Mijn historische verbeelding vraagt of David zich koest moest houden en Saul niet mocht verdelgen, maar ik hoef de betekenis van de psalmregel niet letterlijk op te sluiten in die historie. Deze poëzie van verlangen naar licht en lof kun je zingen in welk be-

nauwd donker dan ook. Enkeling of koor zingt 'ik wil (ik ga) morgenrood wekken' (hifil, ipf) en vormt zo een causatieve kracht. Alle 'ikken' zingen in koor met talige overmoed performatief: ik ga een veelbelovend begin wekken, een frisse blik openen (volgens Job 3:9 heeft morgenrood zelfs wimpers). Het wordt zoals ze zingen. De dageraad wordt wakker, om te beginnen in mijn lied. Reciterend spreek ik tot mezelf: 'ontwaak, mijn

ziel'. Of beter: 'ontwaak, mijn menselijke waardigheid' (*kabood*). Wie samen zingend gelooft, hoort zichzelf en anderen hardop en indringend teksten zingzeggen en moed vatten. Communiceert met zangers naast zich. Spreekt – in psalm 57 – God aan en, ja, wekt morgenrood.

(1,5x) 250 woorden: Traditie en vernieuwing

Hans-Martin Kirn

Op vrijdag 10 september 1723 begon Johann Sebastian Bach, nog niet lang Thomascantor in Leipzig, met zijn werk aan de Cantate „Christus, der ist mein Leben“ (BWV 95), voor de volgende zondag, de 16e zondag na Trinitatis. De evangelielezing was Lk 7,11-17. Bach hatte sich schon in seiner Weimarer Kantate „Komm, du süße Todesstunde“ (BWV 161) von 1715 mit dem Text zur Auferweckung des Jünglings zu Nain beschäftigt. Das große Thema der neuen Kantate sollte „Christus, der ist mein Leben – Sterben ist mein Gewinn“ werden. Erstmals waren Text und Melodie im Gesangbuch des Melchior Vulpius

von 1609 aufgetaucht. Bachs bekannter Vorgänger im Amt des Thomaskantors, Johann Hermann Schein, hatte dazu geschrieben: „da singen sie adagio mit einem sehr langsamen Tactu, weil in solchen versiculis verba emphatica enthalten, nemlich 'Sterben ist mein Gewinn'“. Bach, der die Musikform der Kantate revolutionär erneuerte, nahm in seiner Vertonung diese Tradition auf. Auch dürfte er sich an die Dialogmotette seines Schwiegervaters, des Organisten und Stadtschreibers Johann Michael Bach, erinnert haben. Der hatte das Bekenntnis Hiobs „Ich weiß, dass mein Erlöser lebt“ (Hiob 19, 25) mit der Liedstrophe

„Christus, der ist mein Leben“ verbunden. Doch es blieb ein Problem: welchen Schlusschoral sollte Bach wählen? Immer wieder dachte er über die vierte Strophe von Nikolaus Hermanns Lied „Wenn mein Stündlein vorhanden ist“ (EG 522) nach, das 1562 entstanden war: „Weil du vom Tod erstanden bist, werd ich im Grab nicht bleiben, mein höchster Trost dein Auffahrt ist, Todsurcht kann sie vertreiben.“ Auf einmal wurde ihm vom Evangelientext her klar: es ging nicht um die „Auffahrt“ (Auferstehung) Jesu, sondern um Jesu letztes Wort: „Stehe auf“ an den einzelnen Menschen. Es dürfe nicht heißen „mein

höchster Trost dein Auffahrt ist, Todsurcht kann sie vertreiben“, sondern „*dein letztes Wort mein Auffahrt ist*“, Todsurcht kannst *du* vertreiben“. Jesu letztes Wort an den Jüngling zu Nain war: „Jüngling, ich sage dir, stehe auf!“ Bach schrieb nieder: „*Dein letztes Wort mein Auffahrt ist ...*“ - Jesu letztes Wort über meinem Leben wird meine Auferstehung sein. Bislang hatte Bach noch nie in einen überlieferten Liedtext eingegriffen, doch hier folgte er seiner Einsicht in die zentrale Aussage des Evangeliumstextes. Mit diesem Text wird die Kantate bis heute gesungen. (Nach: M. Petzoldt, Bach Almanach, Leipzig 2000, 351f.)

Coelenhage wil hotel in PThU-gebouw (De Stentor 29 september 2012)

Congres- en partycentrum Coelenhage uit Wezep heeft vergaande plannen voor de bouw van een hotel in het leegstaande universiteitsgebouw aan de Koornmarkt. „We zijn gaan kijken en raakten enthousiast”, omschrijft Jeroen Vrolijk van Coelenhage de ontwikkelingen van de afgelopen tijd. „Concrete plannen over hoeveel hotelkamers er mogelijk zijn hebben we nog niet”. Eerder was Coelenhage in de race voor de bouw van een nieuw hotel op het Melmerpark, met een capaciteit van zo'n zestig kamers en een investering van circa vijftien miljoen euro. Die plannen zijn inmiddels van de baan. „Stukgelopen op de prijs”, aldus Vrolijk. „Geen idee of er nog anderen bezig zijn met een hotel op die locatie, maar wij in ieder geval niet meer. Al lang niet meer”. Sinds het vertrek van de Universiteit zijn de panden aan zowel de Koornmarktspoort als de Oudestraat in handen van projectontwikkelaar De Gilden, die kort na het vertrek van de universiteit al sprak van een 'zeer concrete' belangstelling voor de panden. Voor het pand aan de Oudestraat zou belangstelling zijn vanuit de detailhandel, bij De Gilden was vrijdag niemand bereikbaar voor commentaar. Het Wezeper horecaconcern Coelenhage is sowieso de laatste jaren bezig de vleugels uit te slaan; eerder werd al bekend dat het bedrijf de toekomstige exploitant is van een horecapaviljoen in het Zwolse park De Weezenlanden. Nog voor het eind van dit jaar denkt Coelenhage definitief te kunnen besluiten of het pand aan de Koornmarkt wordt verbouwd tot hotel.

(2x) 250 woorden: Jozef 'op' de kansel

Cees Houtman

Onder de Jan-Wim Wesselius intrigerende bijbelgedeelten neemt het Jozefverhaal uit Genesis een bijzondere plaats in. Zijn belangstelling ervoor is literair van aard. Zulke interesse dateert uit tamelijk recente tijd. De eeuwen door is het verhaal vooral een onuitputtelijke bron voor vermaan en prediking geweest. We laten ter illustratie hier een van de vele stichtelijke uitleggers aan het woord, de hervormde predikant Adriaan Verwijs (1788-1844) die ooit te Dokkum de jeugd stichtte met drie preken over Genesis 39 (*Leerredenen voor jongelieden, met eenige daartoe betrekkelijke bijlagen*, Groningen [R.J. Schierbeek] 1819). Van 'zijn' Jozef geven we een impressie. Ds. Verwijs voert Jozef ten tonele als bewijs voor de stelling dat een godvruchtig leven, een door 'pligtsbetrachting', door vlijt en trouw, eer-

lijkheid, matigheid en opgewektheid gekenmerkt bestaan, zinvol is. Het laat zien dat, hoewel 'het aardsche geluk' niet het hoofddoel van 'ons' leven is, God 'die de vreugde zijner schepselen' wil, ook 'op deze aarde geluk voor ons bereid', wanneer wij hem dienen (pp. 81, 91). Omdat de aarde 'ons vaderland' niet is, maar slechts 'eene herberg, een land van doortogt naar een ander en beter', getuigt de keuze voor een godvruchtig leven te meer van het bezit van gezond verstand (p. 106). Jozefs reactie op de avances van de vrouw van Potifar – hij weigert 'een zoo groot kwaad' te doen en een zonde 'tegen God' te begaan (Gen. 39:9) – brengt ds. Verwijs tot de conclusie dat de vrome mens weet dat God 'deugd en reinheid bemint' en beoefent 'hoe schandelijk de slavernij der driften, hoe

verachtelijk de toomeloze involging der vleeschelijke lusten is'. Hij waarschuwt de jeugd geen 'ontaarde dienaars der zonde' en 'loszinnige goddeloozen' te worden (pp. 129, 131, 135). Dat het de godvruchtigen voor de wind gaat, lijkt in strijd met wat Jozef overkwam na zijn confrontatie met de vrouw van Potifar: hij belandde in de gevangenis en is het voorbeeld van 'vervolgde onschuld, van mishandelde deugd, van vernederde en met bitter lijden beloonde godsvrucht' (p. 154). Ds. Verwijs erkent dat ook vrome mensen delen 'in de wisselingen van het ondermaansche', maar voegt hij eraan toe: God blijft hun 'leidsman' (p. 144), zoals ook het verloop van de geschiedenis leert: de zegen van God en de genegenheid van mensen omringen Jozef ook in de gevangenis (Gen. 39:21-23). Jozef bleef 'altijd de gunste-

ling des hemels en het voorwerp van Gods teederste zorg' (p. 165). De geschiedenis ontlokt aan ds. Verwijs opmerkingen van verschillende aard: liever dan de vrouw van Potifar te 'vervloeken', moeten we haar als een waarschuwend voorbeeld beschouwen dat aantoonde 'waartoe ons onze driften vervoeren kunnen'; Jozef was zelfs in de kerker nog gelukkiger dan de goddeloze vrouw; hij had een gerust geweten en werd niet gekweld door de 'akeligste wroegingen'; 'voorspoed naar de wereld' is niet altijd 'geluk' en 'tegenspoed' is niet altijd 'een wezenlijk ongeluk'; lijden kan 'de heilzaamste vruchten' opleveren; tegenspoed maakt de godvruchtige 'standvastiger in de vreeze des Heeren' (pp. 153, 160-168).

(4x) 250 woorden: Een katoenen tuniek

Bob Becking

(1) Van de damesmode-winkel naar oud India

In de etalage van een damesmodezaak hangt een katoenen tuniek die voor een redelijke prijs te koop is. Dat trok mijn aandacht juist omdat beide woorden zo op elkaar lijken. Het Nederlandse woord 'katoen' is een stofnaam die volgens Van Dale 'het zaadpluis en de vezels die in de zaadhuisjes van de katoenplanten zitten' betekent. Het woord betekent vervolgens een 'uit katoen ge-

sponnen draad, garen' en uiteraard de daaruit geweven stof. Opmerkelijk wijze is er nog een woord 'katoen' in het Nederlands, dat via het Jiddisch 'koten' uit het Hebreeuws *qaṭon*, *qaṭan*, 'klein', is geleend. De stofnaam 'katoen' komt al in het Middelneederlands voor, volgens Nicolien van der Sijs voor het eerst in 1252. In ambtelijke stukken uit Oudenaarde is in 1272 sprake van een zeker *Wilhelmus dictus Cotoen*. Deze Vlaming zal zijn bijnaam vermoede-

lijk aan zijn beroep als katoenwever of katoenverkoper te danken hebben.

Via het Oudfrans *coton* en het Castiliaans *el algodón* is ons woord 'katoen' ontleend aan het Arabisch. Katoen is in Europa geen inheems gewas. Voor de cultuur van katoen is een (sub) tropisch klimaat noodzakelijk. Der oudste sporen van katoen als agrarisch product stammen uit Egypte, 12.000 v. Chr., Mexico, 7.000 v. Chr., en India, 3.000 v. Chr. In de Rig-Veda's – midden

tweede millennium v. Chr. – is enkele malen sprake van 'katoen'. Het woord in het Sanskriet *karpas* heeft via het Oud-Perzisch zijn weg gevonden naar de Hebreeuwse Bijbel. In Esther 1,6 is sprake van 'wit linnen (*karpas*) en blauw purperen kleden' (HSV). Aan dit woord is ook de *karpas*-ceremonie ontleend die aan het begin van de Joodse *seder*-avond plaatsvindt. In de middeleeuwen hadden de Arabieren vrijwel het monopolie op de katoenhandel op Europa.

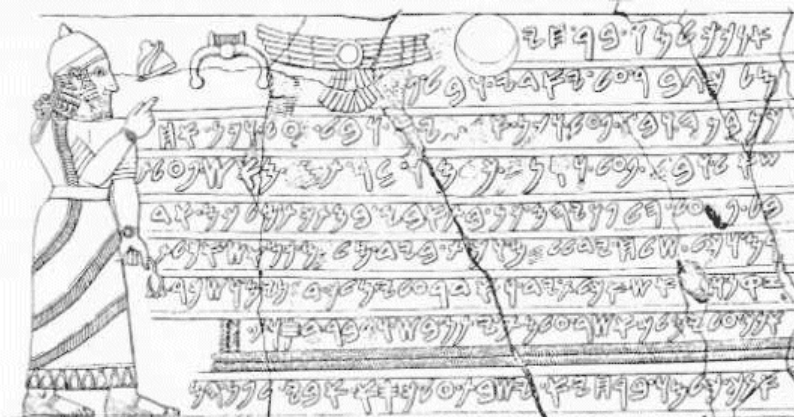
(2) De wortels van het Arabische katoen

Nu is er een klein probleem. Het Arabische woord voor katoen afgeleid van het Sanskriet, maar luidt *quṭn*. Dit Arabische woord wordt helaas niet in de Koran gebruikt. Wel komt het woord enkele malen in een Hadith voor: 'De Profeet verliet zijn [huis?], leunend op Usama b. Zayd, opgeluis-

terd door een kleed van *quṭn* waarvan de beide zijden onderscheidenlijk waren en hij bad te midden van het volk' (Ahmad ibn Hanbal [Bagdad, gestorven 855], *Musnad* III, 257). Het is verleidelijk om het Arabische woord *quṭn* in verband te brengen met de Oudwestsemitische wortel **qtn*, 'klein zijn'. Een dergelijke relatie biedt echter weinig perspectief en daarom sluit

ik mij aan bij al diegenen die het woord willen verbinden met een oudere Semitische wortel **ktn*. Ik geef een paar voorbeelden uit de inscripties. In Rijksaramese teksten, zowel uit Elephantine als uit Saqqara, komt het noemen *ktn* voor, dat 'vlas; linnen' betekent. In de Kilamuwa-inscriptie beschrijft deze Feniciëse koning de weldadigheid van zijn regering

onder meer als volgt: 'En wie van zijn jeugd af aan geen linnen gezien had, hem bekleedde ik' (KAI 24,12). Kortom, de Arabieren hebben een ouder woord voor 'vlas; linnen' gebruikt ter aanduiding van de stof waarin zij handelden. Om fonetische redenen vond er een klankverschuiving plaats: *k > q* en *t > ṭ*. Tegelijkertijd verschoof de betekenis.

Bovenste deel van de Kilamuwa-inscriptie

(3) De rok van Jozef

In het Oude Testament is het prachtige verhaal over Jozef te vinden. In Genesis 37,3 ontvangt hij van zijn vader Jakob een *k^etonet passîm*. In de loop der eeuwen zijn deze woorden op uiteenlopende wijze vertaald: χιτῶνα ποικίλον ‘een tuniek in vele delen’ (LXX); ‘einen bundten Rock’ (Luther); ‘coat of many colours’ (KJV); ‘een veelervigen rok’ (StV); ‘une tunique de plusieurs couleurs’ (Louis Segond 1910); ‘pronkgewaad’ (NBG); ‘een prachtig bovenkleed in allerlei kleuren’ (NBV). Ik wil u hier niet vermoeien met al-

lerlei taalkundige details, maar ik heb er uiteindelijk voor gekozen om *kūtonet* te zien als een aanduiding van kledingstuk dat van linnen is gemaakt, terwijl *pas-sîm* ‘vele delen’ betekent. Het Hebreeuwse woord houdt verband met een Babylonisch-Assyrisch woord *kitinnû* – ook wel *kidinnû* geschreven – dat ‘linnen’ betekent. Het woord kan zowel de stof als ‘gewaad dat van linnen is gemaakt’ aanduiden. De grondstof voor dit linnen is telkens ‘vlas’. In een nieuw-Babylonische brief staat te lezen: ‘Ik heb aan mijn heer gezonden het handwaterbassin en de linnen doeken’ (YOS 3

194:16). Het woord komt echter ook al voor in veel oudere teksten. In de beroemde oud-Babylonische brieven uit Mari is een woord *kitîtu* aangetroffen dat een fijn linnen-achtig soort wol aangeeft. De brief ARM 7 90 spreekt over een ‘shawl van fijne wol (*ki-ti-t[um]*)’, die bestemd is voor een dame. In nog oudere handelsdocumenten komt het Oud-Assyrische woord *kutānu* voor. Verschillende teksten laten zien dat er reeds rond 2000 v. Chr. sprake was van handel in linnen met Assyrische handelsposten in Anatolië. In feite zijn al deze woorden een nevenvorm van het oud-Assyrische woord *kitû*

dat ‘vlas; linnen’ betekent. Met dit woord kan zowel een enkele draad als een geweven stof worden aangeduid. Dit laatstgenoemde woord is een leenwoord uit het Sumerisch. In die taal die in lang vervlogen tijden in het spijkerschrift is geschreven, komt een woord *g a d a*, ‘linnen; vlas’ voor. In de poëzie die de liefde tussen Inanna en Dumuzi beschrijft, speelt een ‘linnen gewaad’ en welhaast erotische rol. Van het ‘vlas’ uit de tuin zal een groot linnen laken worden gemaakt en Inanna vraagt zich af: ‘Wie zal er met mij op het laken liggen?’ (ETCSL c.4.08.01).

(4) De terugweg naar tuniek

Na deze weg van nu naar vroeger, nemen we de weg terug, maar langs een andere route. In het oud-Grieks komt een zelfstandig naamwoord χιτῶν, ‘tunica’, voor, met een parallel in het Ionisch κιτῶν. Het woord duidt op een kleed dat dicht op de huid werd gedragen. Een mooie tekst is te vinden in Homerus’ Odyssee. Telemachus had de nacht bij Helena doorgebracht: ‘Toen hem nu de zoon van Odysseus bemerkte had, trok hij haastig zijn glanzende hemd aan en dra-

peerde een grote mantel om zijn stevige schouders’ (*Od.* 15,59-61). Dit woord χιτῶν is ontegenzeggelijk met de bovengenoemde semitische woorden verwant. De vraag is alleen: hoe? Ik zie twee routes. De ene route loopt door Anatolië en voert langs het Hetitisch, een Indo-Europese taal gesproken tot 1200 v. Chr. in het huidige Turkije. Uit die taal is een woord *katani-pū*, ‘linnen doek’, bekend. Het woord komt bijvoorbeeld voor in de beschrijving van het Kihlam-feest: ‘Het hoofd van de paleisbewoners reikt een linnen doek aan hen (de koning en

de koningin)’ (KBo XXVII 42 I 24-39). De andere route heeft via de handelscontacten van het oude Griekenland met de Fenicische havensteden gelopen. Het Latijn heeft dit Griekse woord overgenomen. Door metathesis, letteromzetting, stond het woord ‘tunica’, dat een lang kledingstuk van wol of linnen aanduidt. Deze werd door zowel mannen als vrouwen gedragen. Via het Franse ‘tunique’ is het woord in de 16^e eeuw in het Nederlands beland als ‘tuniek’. In de oudst bekende vindplaats (1568) wijst het woord op een

kort uniformjasje voor militairen. In de loop der eeuwen is de betekenis wat uitgewaaierd. In het hedendaagse Nederlands betekent het woord – volgens de onovertroffen definitie van Van Dale – ‘japonachtig dameskledingstuk dat de eronder gedragen rok of pantalon gedeeltelijk vrijlaat’. Daarmee is de cirkel rond. ‘Katoen’ en ‘tuniek’ hebben dezelfde etymologische wortels. Of die katoenen tuniek uit de damesmodezaak ook voor een redelijke prijs verkocht is, gaat de ruimte van deze bijdrage te buiten.

250 woorden: Nedergedaald ter helle

Marcel Sarot

Wat betekent 'nedergedaald ter helle'? Volgens Thomas van Aquino en velen na hem daalt Jezus niet echt in de hel af. Hij bezocht de rechtvaardigen van het Oude Verbond, en was alleen waar de verdoemden *niet* waren. De verdoemden verlost Hij niet, maar deed ze slechts extra beschaamd staan (*Sth* III 52,2a). Zelfs de ongedoopte kinderen in het voorgeborchte werden niet be-

reikt (*Sth* III 52,7). In 1 Petr. 3:18–20 lezen wij echter: 'Christus ... heeft, terwijl hij zelf rechtvaardig was, geleden voor de zonden van onrechtvaardigen, voor eens en altijd, om u zo bij God te brengen. Naar het lichaam werd hij gedood maar naar de geest tot leven gewekt. Hij is naar de geesten gegaan die gevangenzaten, om dit alles te verkondigen aan hen die ten tijde van Noach weigerden te ge-

hoorzamen.' Hier gaat het over de *onrechtvaardigen* van het Oude Verbond: ook tot hen strekt Christus' heilswerk zich uit. In het 'nedergedaald ter helle' belijden wij dat Jezus' verlossingswerk ook hen bereikt, die voor Zijn geboorte al overleden waren. Mensen worden niet op willekeurige wijze – omdat zij op de verkeerde tijd en plaats zijn geboren, of omdat zij ongedoopt sterven – van het heil

uitgesloten. De inperking die Thomas aanbracht, heeft generaties gelovigen in onzekerheid laten leven over het lot van ongedoopt gestorven kinderen en het beeld laten ontstaan van een willekeurige, onbetrouwbare God. Wij doen er daarom goed aan, met kracht vast te houden aan de belijdenis dat Jezus daadwerkelijk in de *hel* is afgedaald.

250 woorden: Eeuwigheid

Gert van Klinken

Het begrip 'eeuwigheid' fascineert de hervormde predikant Jaap Nieweg (1877-1955), tevens kunstschilder. Het expressionisme geldt voor hem als goede theologie. Net als Van Gogh zweeft Nieweg graag door de Veenkoloniën:

'Hij zocht degenen die door een hard leven getekend waren, maar hun innerlijke waardigheid hadden behouden.'

Nieweg wordt geboeid door de seizoenen, door de cyclus van leven en dood waar hij zelf deel van is. In het alledaagse valt 'eeuwige' schoonheid te ontdekken. In de natuur heeft zowel rotting als bloei zijn plaats, zonder dat het een het ander opheft:

'In het gewone het buitengewone.'

Wat is 'eeuwigheid'? De term verwijst bij J.H. Scholten naar het algemeen-geldige: een onveranderlijke zedenwet. Nieweg is dat te abstract: het eeuwige wordt weerspiegeld in het eindige, in het veranderlijke en in het unieke van het menselijk gezicht. Hij laat zich inspireren door Herman Gorters interpretatie (in de *Mei*) van Spinoza. Die beschouwt alle aspecten van het bestaan als attributen van de ene, eeuwige en alomvattende Substantie. God is onpersoonlijk, maar immant aanwezig in heel de werkelijkheid.

In Ter Apel maakt Nie-

weg kennis met C.H. PETERS, de architect van het postkantoor in Kampen. Het visuele, zo vallen beiden de Haagse School bij, bezit het vermogen om het hart te openen. De natuur *sprekt*, 'in ruimte, in licht en in kleuren'. Het besluit van een werkzame dag biedt gelegenheid om dat te overdenken:

'Deze avond was datzelfde landschap niet begrens door een berg-rand van wolken, maar het scheen wel onbegrensd te zijn.'

Postkantoor - Kampen

(1,5x) 250 woorden: *Post diem tertium reviviscet*

Tertius Bolhuis

Het onderwerp van 'reviviscet' uit bovengenoemde tekst van de kerkvader Lactantius (Div.Inst. VII, 17) is de 'grote profeet' uit het zgn. Orakel van Hystaspes. De joodse auteur Israel Knohl zoekt in zijn speculatieve en fascinerende boekje *The Messiah before Jesus* (2000) naar de historische basis van deze (joodse!) tekst. En dan volgt een netwerk van teksten en onderlinge verbindingen uit de Qumran literatuur, Josephus, het bijbelboek Openbaring en de 4de Ecloga van Vergilius.

De auteur legt een relatie (identiteit?!) tussen bovengenoemde 'grote profeet' en de protagonist uit Qumran teksten,

die *en* spreekt over eigen koninklijke triomf *en* over lijden en verachting (Knohl 15-18; 75-80).

De tijd: 4 vóór Christus. Herodes sterft, revolutie breekt uit, Quintilius Varus stelt op gruwelijke wijze orde op zaken op last van Augustus. Tempelgebouwen rond de voorhof worden in brand gestoken. De tempel zelf blijft gespaard (Openbaring 11:1!). De "grote profeet" ligt dood in Jeruzalems straten.

Het einde van de messiaanse droom van de Qumran gemeenschap? Nee, want met teksten uit Jesaja, Zacharia en Daniel wordt een 'catastrophic ideology' (Knohl 45 e.v.) over de gruwelijke histo-

rische werkelijkheid gelegd. De grote profeet staat op 'ten derde dage'. En zal als Daniels 'Mensenzoon' de messiaanse droom verwezenlijken.

'Grief [disappears] and groaning flees Peace appears' etc. (4QHA frg.7, col.2 line 5) Of in de verzen van Vergilius: *Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri Inrita perpetua solvent formidine terras.* (Ecloga IV, 13-14).

Maar waar komen die grote woorden ([...for] ever a throne of power etc. 4Q491 frg.11, col.1) van de Qumran messias (cq. 'grote profeet') vandaan? Knohl suggereert: via Herodes, vriend van Augustus, bij Vergilius!

(Knohl 100-101). Tussen de Qumran messias en Herodes zou er intensief contact (kunnen!) zijn geweest (Knohl 5 – 11). Vergilius' vredesvisioen en Augustus' eigen propagandamachine zouden de grondstof hebben geleverd voor de Zelf Verheerlijking van de Qumran messias. En ook voor Jezus van Nazareth! Die door die beweging sterk zou zijn beïnvloed. Christus als Augustus redivivus. *Qui vult accipiat.* Ik niet.

Beste Jan Wim. Mijn wens voor jou in één vers uit Vergilius' 4de Ecloga met verandering van twee letters: *O tibi tam longae maneat pars ultima vitae.*

Cadeau PThU wordt bankje

(De Stentor 28 september 2012)

Het afscheidscadeau van de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) krijgt zeer waarschijnlijk eind oktober een plekje op het pleintje bij de Koornmarkspoort.

Het gaat om een kunstwerk dat tegelijkertijd een zitbank en een zonnwijzer is. De universiteit verhuisde onlangs naar Groningen en Amsterdam, maar wilde na 150 jaar Kampen toch iets tastbaars achterlaten. Een geschenk aan alle Kampenaren. Beeldend kunstenaar Gera van der Leun uit Tiel werd benaderd om die wens vorm te geven. Dick Spijker, kunstambtenaar van de gemeente Kampen, werd aangesteld als tussenpersoon en in die functie is hij hard bezig om de benodigde 'lichte bouwvergunning' te krijgen. "Feitelijk is de universiteit de opdrachtgever en Van der Leun de uitvoerder. Omdat ik weet welke wegen er bewandeld moeten worden, werd mij gevraagd om dat te doen. Bovendien wordt het kunstwerk straks natuurlijk wél bezit van de gemeente."

Momenteel werkt de kunstenaar in haar atelier hard aan de constructie van het kunstwerk dat onder meer uit brons en gegoten glas bestaat. Zo hard kennelijk, dat ze noch de telefoon opneemt of haar e-mail beantwoordt voor uitleg over het kunstwerk.

Spijker neemt daarom ook die honneurs maar waar. "Hoe het er exact uit komt te zien weet ik niet. Je kunt er op zitten, maar door de lichtinval door het glas werkt het kunstwerk ook als een soort zonnwijzer. De deadline van eind oktober is ook niet heel strak. Dat heb ik de kunstenaar al laten weten, zodat ze alle tijd heeft om er iets moois van te maken."

Een toverschaal in 250 woorden

Johanna Tanja

(Schaal 11 uit: J. Naveh, S. Shaked, *Amulets and Magic Bowls. Aramaic Incantations of Late Antiquity*, Jerusalem 1985)

Een toverschaal is een aardenwerken schaal met het formaat van een moderne soepkom die beschreven is met een bezweringstekst. Deze schalen werden vervaardigd in Mesopotamië tussen de vierde en achtste eeuw van onze jaartelling. Ze zijn geschreven in het Joods-Babylonisch Aramees, Syrisch en Mandeëes. De teksten geschreven in het Joods-Babylonisch Aramees bestaan uit Joodse bezweringsteksten. Opvallend is dat de begunstigde altijd bij zijn of haar eigen naam en

de naam van zijn of haar moeder wordt genoemd. In het aanroepen van God en het veiligstellen van het beoogde resultaat van de bezwering wordt gebruikt gemaakt van Hebreeuwse en Aramese bijbelcitaten, maar ook van materiaal uit de eigen (Joodse) religieuze traditie en de contemporaine, algemene culturele traditie.

De bijbelcitaten worden gebruikt om het verzoek kracht bij te zetten. Op één van die schaalteksten vinden we een bijzondere (en tot nu toe unieke) combinatie van twee bijbel citaten. De schaaltekst vraagt om bescherming tegen vervloeking en toverspreuken, en genezing

MS 2053/196
Incantation texts quoting the Hebrew Bible. Near East, 5th-6th c.

van pijn en ziekte, voor ene Khusrau zoon van Izdan-dukh. Na het verzoek volgen drie bijbelteksten ingeleid en afgesloten met de formule *amen amen selah*: Zacharia 3:2, Deuteronomium 6:4 en Psalm 91:2. De twee laatstgenoemde citaten worden op een bijzondere manier geschreven: afwisselend een woord uit het ene

en het andere bijbelvers. Door de tekst van het *Shema* en de belofte uit Psalm 91 te combineren, verwachtte de schrijver waarschijnlijk de demonen en vervloeking op voldoende afstand te kunnen houden.

שמע יושב יישראל בסתר יהוה
עליון אלהינו בצל יהוה שדי
אחד יתלונן

250 woorden: Aan de dokter overgeleverd ...

Lieke Werkman

Een woordvoerder van de Orde van Medisch Specialisten bevestigt dat onder dokters de gedachte leeft dat patiënten mee zouden moeten betalen aan het vragen van een second opinion (www.nu.nl, 7 mei). Dokters denken niet graag mee over bezuinigingen in de zorg, stelt hij, maar deze voorgestelde maatregel wordt breed gedragen. Second opinions kosten veel geld en leiden zelden tot echt andere diagnoses;

de drempel mag dus best wat hoger. Het recht op een second opinion is vastgelegd in de Wet op de Geneeskundige Behandeloorspraken. Het zorgt ervoor dat patiënten die niet overtuigd zijn dat hun arts de juiste diagnose stelt of de meest geschikte behandeling voorstelt een andere arts om advies kunnen vragen. Soms stelt de behandelend specialist het vragen van een second opinion zelf voor

(heb ik onlangs gemerkt), zeker wanneer er ook echt iets af te wegen valt. Alleen al zo'n voorstel draagt bij aan vertrouwen, zoals het ook bijdraagt aan zelfbeschikking, het grondrecht in de WGBO. Dat recht op zelfbeschikking is in verschillende opzichten en om verschillende redenen problematisch, vaak zelfs illusoir. In een acute fase is een patiënt overgeleverd aan medisch deskundigen, maar ook in

niet-acute situaties heeft een patiënt vaak zeldzaam weinig te beschikken: de medische molen kent haar eigen ritmes en wetmatigheden. Wie patiënt is geworden en daarmee toch al te maken heeft met beperkingen die zich niet verdragen met opgeklopt zelfbeschikkingjargon, moet hard werken om niet ook nog gevangene te worden van de systemische medische macht. De OMS moet zich schamen.

250 woorden: Het belang van Targoem-studie

Dineke Houtman

Jan Wim Wesselius heeft een groot deel van zijn leven aan Targoem-studie gewijd en we zullen zien dat dit een wijze en vrome keus was. In Talmoed Berachot 8a staat: 'Een man moet zijn wekelijks voorgescreven Bijbellezing altijd besluiten met de gemeente: twee keer Bijbel en één keer Targoem.' Dat dit meer was dan alleen de mening van deze geleerde, maar halacha die was gebaseerd op de Tora, werd aangetoond door de beroemde middeleeuwse Bijbelcommentator Jacob ben Asjer (c. 1269-1343) die de praxis verbond aan de beginwoorden van Exodus 'Dit zijn de namen van de zonen van Israël'. Hij leest de

letters van de openingswoorden van dit vers, in het Hebreeuws ואלה שמות בני ישראל, als een acrostichon met de volgende betekenis:

ו	ואדם
א	אשר
ל	לומד
ה	הסדר
ש	שנים
מ	מקרא
ו	ואחד
ת	תרגום
ב	בקול
נ	נעים
י	ישיר
י	יחיה
ש	שנים
ר	רבות
א	ארוכים
ל	לעולם

In vertaling betekent dit 'iemand die de wekelijkse voorgescreven Bijbellezing bestudeert

[volgens het systeem] twee keer Bijbel en één keer Targoem, met aangename vaste stem, zal vele lange jaren leven voor altijd.' Volgens een traditie in Talmoed Megilla 3a is de Targoem aan Moses op de Sinaï gegeven als deel van de mondelinge openbaring.

De joodse geleerde Moses Isserles (1520-1572) was daarom van mening dat het lezen van de schriftelijke Tora samen met de Targoem is als het lezen van de Tora zoals God die oorspronkelijk op de Sinaï heeft geopenbaard.

250 woorden: De bijl aan de wortel

Riemer Roukema

"De bijl ligt al aan de wortel van de boom", zegt Johannes de Doper in Matteüs 3:10 en Lucas 3:9 volgens de Nieuwe Bijbelvertaling; "der bomen" staat er eigenlijk. "De bijl aan de wortel leggen" is volgens *Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal* een zegswijze geworden die betekent: "het kwaad in zijn oorsprong aantasten". Even daarna zegt Johannes in diezelfde evangeliën dat iedere boom die geen goede vrucht draagt

"wordt omgehakt" (NBV); "uytgehouden" luidde de Statenvertaling van 1637, en dat is eigenlijk beter, want er staat ἐκκόπεται, en ἐκκόπτειν betekent letterlijk "uit-slaan". Het Griekse woord voor "bijl" is hier ἀξίνη, maar het is de vraag of die vertaling juist is. Met onze bijlen worden bomen omgehakt zodat de stronken blijven staan, want dieper kunnen wij met een bijl niet komen. Zowel in het Valentini-

aanse *Evangelie van Filippus* 123 (Nag Hammadi Codex II, 3, 83) als door Clemens van Alexandrië, *Welke rijke wordt behouden?* 29, wordt deze tekst echter toegepast op het met wortel en tak opgraven en uitrukken van het kwaad in de mens. Dit suggereert dat de auteurs hierbij niet aan een bijl dachten, maar aan een houweel, waarmee de wortels uit de grond kunnen worden losgewoeld en geheel verwijderd. Mijn Nieuw-

Griekse woordenboek geeft voor ἀξίνη dan ook: "hatchet, pick-axe, mattock", dus: bijltje, houweel. Een Griekse student in Straatsburg stelde eveneens dat *hache* (bijl) geen goede vertaling van ἀξίνη is. Om nog eens grondig uit te zoeken!

250 woorden: Totdat...

Eveline van Staalduine-Sulman

Als het waar is dat het lied van Hanna (2 Sam. 2:1-10) oorspronkelijk een overwinningslied was, dan zien wij opeens enige zinnen in een ander daglicht staan. De twee vrouwen in vers 5 zouden dan weleens personificaties van steden kunnen zijn, zoals in Jeremia 15:5-9. Daar wordt Jeruzalem 'kinderloos' (vs. 7); ze had eerst zeven kinderen, maar valt in onmacht (vs. 9). Later stelt Jesaja 54:1 haar voor als

'onvruchtbare', die desondanks talrijke kinderen krijgt.

Als de twee vrouwen steden voorstellen, dan is er geen reden meer om het woordje *טַד* ('totdat') te emenderen of weg te laten. De gebeurtenissen van vers 4 en 5a staan in *Qatal* en verwijzen naar bekend geachte gebeurtenissen: de oorlogskansen van twee landen – of van hun twee hoofdsteden – zijn veranderd (vs. 4). De rijkdom van de onder-

drukker en de honger bij de onderdrukten is van plaats verwisseld (vs. 5a). Dat weet iedereen die deze oorlog heeft meegemaakt (*Qatal*). Vers 5b staat echter in *Yiqtol* na het voegwoord 'totdat'. Dat schetst de situatie die het einde aanduidt van de bekende veranderingen, zoals ook in 1:22 (Samuël blijft thuis, 'totdat de jongen gespeend zal zijn') of 22:3 (Davids ouders wonen in Moab, 'tot ik zal weten wat God met mij

voorheeft'). Kortom, de kansen in de oorlog, die oorspronkelijk als achtergrond voor dit lied heeft gediend, zijn net zolang veranderd, *totdat* de onvruchtbare (stad) weer in aantal toeneemt en de volle (stad) verwelkt.

Overigens, zo interpreteert Targoem Jonathan deze tekst, verwijzend naar Jeruzalem en Rome.

Brand in de Oudestraat

RTV Oost 6 december 2011

In het centrum van Kampen heeft dinsdagavond een grote brand gewoed. Twee panden zijn compleet uitgebrand, omliggende panden zijn gespaard. Tientallen buurtbewoners werden geëvacueerd. er zijn geen gewonden gevallen. De brand brak rond 8 uur vanavond uit in schoenwinkel Ziengs en modezaak Witteveen aan de Oudestraat. Beide winkelpanden zijn inmiddels volledig uitgebrand. Tien panden aan de Blauwehandsteeg, de Korenmarkt en de Oudestraat zijn ontruimd vanwege de enorme rookontwikkeling. De bewoners zijn in de loop van de avond opgevangen door burgemeester Koelewijn in het Academiegebouw van de Theologische Universiteit.

De brandweer is met groot materieel uitgerukt, onder meer met hoogwerkers. Er zijn zo'n 35 voertuigen en 100 brandweermensen ingezet. Omdat het gevaar bestaat dat de brand overslaat naar aangrenzende panden worden die door brandweer nat gehouden. In de directe omgeving van de brand ligt onder meer de bibliotheek van de Theologische Universiteit. Een helicopter van de politie ondersteunt de brandweer door met een warmtecamera te kijken waar het vuur het hevigst is. De gemeente overlegt met getroffen en regelt opvang als dat nodig is.

De brandweer adviseert omwonenden om ramen en deuren gesloten te houden in verband met de rookontwikkeling. Er zijn geen gewonden gevallen en er is geen asbest vrijgekomen bij de brand. Meteen na het uitbreken van de brand is in de aangrenzende panden naar mensen gezocht, maar de panden waren leeg. Over de oorzaak van de brand is nog niets bekend. Een aantal brandweerwagens had moeite om bij de brand te komen doordat de brug open stond om een schip door te laten.

De brand trekt veel bekijks. De brandweer roept mensen op de Oudestraat zoveel mogelijk te vermijden en vooral niet naar de brand te komen kijken.

(ruim) 250 woorden: Leerling

Henk Brons (afstandstudent master Verdieping Oude Testament)

Hebreeuws en leren horen bij elkaar. Joodse jongetjes maken al op driejarige leeftijd kennis met de taal. In hun geval gebeurt dat met in honing gedoopte letters. Voor een afstandstudent van de PThU geldt een andere aanpak. Voor hen is de methode van de heer Wesselius hun gids. Voor mij was de eerste kennismaking met het Hebreeuws de CD-Rom in het boek met daarop Genesis 12, ingesproken door de heer Wesselius. Wat mij betreft is dat een gelukkige

en nog steeds voortdurende kennismaking. De verhouding tussen leerling en meester is een klassieker in het Oude Testament. In het boek Spreuken is dat meestal in een vader-zoonverhouding. Zo niet in Spreuken 4:1. Daar vertaalt de Nederlandse Bijbelvertaling (NBV) 'zonen', terwijl de Statenvertaling (SV) voor 'kinderen' kiest. In dit geval vertaalt de NBV het meest letterlijk. De kanttekening op de SV licht toe dat Salomo hier doelt op iedereen die

graag luistert naar wat de leraar te zeggen heeft. De aanspreekvorm als meervoud en zonder persoonlijk voornaamwoord is een voor de Spreukenproloog unieke aanhef van een wijsheidsles. Helemaal uniek is de combinatie overigens niet. Hij komt wel vaker voor, maar dan in de wijsheidsles zelf. Ook wordt zonen soms gecombineerd met 'mijn' (bijvoorbeeld in 1 Samuel 2: 24). Dat laatste wijst er dan wel op dat de leraar van Spreu-

ken 4 inderdaad niet altijd de vader zelf is. Hier blijkt de leraar zichzelf in de lijn van de traditie te plaatsen. Vanaf vers 3 geeft hij namelijk de les door die hij op zijn beurt van zijn eigen vader heeft ontvangen. Leren wordt zo een permanent proces van wijsheid uit het verleden toegankelijk maken voor nu. Voor mij begon dat met het enthousiaste Amsterdamse accent op die CD-Rom.

(ruim) 250 woorden: Hoe gaat het met U? Met mij gaat het goed

Paul Sanders

Zelfs als je bij het schrijven van brieven gebonden bent aan strakke richtlijnen, kun je je hart erin luchten. Dat zien we al aan de Hittitische correspondentie uit de veertiende eeuw v.Chr. De afzender hoorde een geadresseerde met dezelfde of een hogere status eerst alle goeds toe te wensen. Hij of zij begon bijvoorbeeld met: "Mogen de goden u in het leven houden en u liefdevol bewaren! Moge alles goed met u gaan!" Als je over je eigen situatie wilde vertellen, zei je: "Met mij gaat het/alles goed." Een Hittitische koningin die haar man wil vertellen hoe het met haar

gaat begint ook zo. Misschien kiest ze bewust niet voor "Met mij gaat *alles* goed", maar voor "Met mij gaat *het* goed". In elk geval vertelt ze daarna dat het juist helemaal niet zo goed met haar gaat: "Met mij gaat het nog steeds hetzelfde: ik heb zowel hoofd- als rugpijn." Een hoge ambtenaar is teleurgesteld omdat een collega die elders verblijft hem nooit de groeten doet. Hij begint zijn bericht aan deze collega zoals het hoort. Hij wenst hem de bescherming van de goden en noemt hem "mijn geliefde broer". Maar dan komt hij ter zake: "Waarom, mijn geliefde

broer, heb je me niet de groeten gedaan toen mijn bode weer bij jou vandaan terugkeerde? Ik ben kwaad op je!" Eeuwen later valt Paulus in zijn brief aan de christenen in Galatië met de deur in huis: "Het verbaast me dat jullie je zo snel van degene die jullie door de genade van Christus heeft geroepen afwenden naar een ander evangelie ..." Maar dat is niet zijn allereerste zin. Net als zijn eerdere brieven begint de brief met: "Genade voor jullie en vrede van God, onze Vader, en van de

Heer Jezus Christus ..." Toch niet zo gek, die etiquette!

(Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta 2009, pp. 203-204, 257-258.)

(4x) 250 woorden: Deuteromium 6:4, een weerbarstige tekst gedachten over Bijbels Hebreeuws proza

Wim Delsman

שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה אחד Deut. 6:4

[NBV] 'Luister, Israël: de HEER, onze God, de HEER is de enige'.

Ook mogelijk is de vertaling: 'de HEER, onze God, de HEER is één',
of: 'de HEER is onze God, de HEER alleen'.

Dt 6:4, het begin van het שמע, is een van de bekendste, maar tegelijk ook weerbarstigste teksten van de Torah. De orthodoxe jood leert het zo snel mogelijk, spreekt het iedere morgen en avond en probeert met deze woorden op zijn lippen, het אחד daarbij lang aanhoudend, te sterven. Hoe is het mogelijk, dat een bijna onbegrijpelijke tekst van in het Hebreeuws zes woorden, zo'n nawerking heeft. In de tekstgetrouwe vertaling van Buber/Rosenzweig lezen we: "Höre Jissrael: ER unser Gott, ER einer! Maak daar maar eens iets van. Het eerste dat ons opvalt, zijn *litterae maiusculae* ו en ד, waarover later meer. Wat is het probleem? We hebben te maken met een non-verbale zin, dat wil zeggen een zin waarin het predicaat niet een persoonsvorm van een verbum is. Zij beschrijven de toestand van het subject.

We hebben in Dt 6:4 minimaal drie mogelijke verklaringen, alnaargelang waar men in de vertaling het woordje "is" wil invoegen.

1) Tussen יהוה en אלהינו wordt het woordje "is" ingevoegd, wat leidt tot een vertaling als: "Hoor, Israël, de HEER [is] onze God, de HEER alleen". Uitsluitend de genoemde god is de god van Israël. Grote joodse bijbeluitleggers als Abraham ben Meir ibn Esra (1089-1164), RasSjBaM [=Samuel ben Meir; ±1085-1174] en SjaDaL [=Samuel David Luzzatto; 1800-1865] waren deze uitleg toegedaan. Dat er andere goden bestaan, wordt niet uitgesloten. Godsdienstwetenschappers noemen deze opvatting henotheïsme [onder vele goden heeft één god de voorrang; een vorm tussen monotheïsme en polytheïsme] of monolatrie [het vereren van slechts één god waarbij men het bestaan van andere goden niet loochent].

2) Tussen יהוה en אחד wordt het woordje "is" ingevoegd, wat leidt tot een vertaling als: "Hoor, Israël, de HEER, onze God, de HEER [is] אחד". Het probleem is, dat אחד van alles kan betekenen: 'één', 'alleen', 'ondeelbaar', 'uniek'. De meeste uitleggers opteren dan voor een uitleg als 'uniek', 'alleen' of 'ondeelbaar', daarmee[afstand nemend van de christelijke opvatting over de drieënige god. Er wordt een pleidooi gehouden voor een zuiver monotheïsme.

Dat voor de tweede keer het tetragrammaton gebruikt wordt, is niet een eenvoudige herhaling van het eerste. Het is voor de betekenis van de zin van essentiële betekenis. Zo vertalen Mozes Mendelssohn (1729-1786) en Leopold Zunz (1794-1886): "Hoor, Israël, de HEER, onze god, [is] een uniek, eeuwig wezen." Werd onder uitleg 1) een geloofsbelijdenis over de particularistische god van de voorvaders uitgesproken, bij deze aanhangers van de Haskala, de joodse Verlichting, is het een filosofische, universele uitspraak over de god van de filosofen geworden.

3) Op beide plaatsen wordt het woordje "is" ingevoegd, wat leidt tot een vertaling als: "Hoor, Israël, de HEER [is] onze God, de HEER [is] אחד", waarbij אחד zoveel als "de enige god" betekent. De twee woordjes "is" hebben temporeel niet dezelfde betekenis. Het eerste slaat op het heden, het tweede op de heilstijd, waarbij men zich beroept op Zeph 3:9 en Sach 14:9. Dan zal er overal op de wereld monotheïsme zijn. Zo schrijft RaSji [=Salomo ben Isaak; 1040-1105] in zijn commentaar op Dt 6:4 "De Eeuwige, - die NU – ONZE God is en niet de God der volkeren, zal eenmaal de EENIGE Eeuwige zijn, want er is gezegd: 'want dan zal Ik voor de volkeren veranderen tot eene reine taal, waarbij ALLEN den naam des Eeuwigen zullen aanroepen' (Zeph 3:9), en er is gezegd: 'op dien dag zal de Eeuwige eenig zijn en Zijn naam eenig wezen' (Sach 14:9)." (In de vertaling van rabbijn A. S. Onderwijzer).

De ontvanger van de boodschap, de Israëliet, speelt hier een leidende rol bij. Hij moet ten overstaan van de andere volkeren getuigenis van zijn god afleggen.

De onder 3) genoemde uitleg kan steun vinden bij de groter geschreven ע en ד. Deze zogenaamde *litterae majusculae* komen voornamelijk pas in middeleeuwse handschriften voor en hebben verschillende functies, zoals bijvoorbeeld de eerste letter van een boek [Gn 1:1] of een passage [Qoh 12:13], de middelste letter van de Torah [Lv 11:42] of het middelste vers daarvan [Lv 13:33]. Dikwijls weten we echter het waarom niet. Zo ook hier. Wanneer men ze tezamen leest, krijgt men het woord עד, 'getuige'. En lezen we in Jes 43:12 niet: ואתם עדי "jullie zijn mijn getuige"?

Er zijn ook nog andere verklaringen. De *litterae majusculae* zijn hier geschreven, opdat men de ע niet met de א en de ד niet met de ר verwart. Zo is in vele manuscripten in Ex 34:14 de ר groot geschreven om niet voort een ד aangezien te worden. Wanneer men zich in Dt 6:4 vergist, zou men wel eens *sjemma'*, een Aramees woord voor 'misschien' en אחר 'ander' kunnen lezen en zo geloofstwijfel tot uitdrukking brengen: "Misschien, Israël, is de HEER, onze God, een andere HEER". Vergelijk Eleazar van Worms (±1176-1238) en Samson Raphael Hirsch (1815-1889). Ook Israel Yeivin, Introduction to the Tiberian Masorah, denkt wel in deze richting [§84 3 over de *litterae majusculae* in Dt 6:4]: "It is a warning that reading must be precise."

"Gewone" verklaringen treft men voor de *litterae majusculae* in de literatuur ook aan. De 'ayin is groot geschreven vanwege zijn getalswaarde [=70], die eraan herinnert, dat Israël met 70 troetelnamen in de Tanach wordt genoemd en dat er 70 woorden voor de Torah zijn, die op 70 manieren kan worden uitgelegd en onder de 70 volkeren moet worden verspreid.

Evenzo is de *dalet* groot geschreven om op zijn getalswaarde [=4] opmerkzaam te maken en er zo aan te herinneren, dat de HEER in alle vier de hemelsrichtingen verkondigd moet worden, over de gehele wereld.

Deuteronomium 6:4 blijft ons voorlopig nog wel voor de nodige vragen stellen.

250 woorden: Saul kwam, Saul zag en...

Eveline van Staalduine-Sulman

In 1 Samuël 14:20 staat een unieke combinatie van voorzetsel en zelfstandig naamwoord: Saul en zijn mannen kwamen *bij de strijd* (עַד-הַמִּלְחָמָה). De NBG51 vertaalt: 'op de plaats van de strijd'. In alle andere verzen van de Bijbel waar oorlog wordt gevoerd, trekken mannen *ten strijde* (לַמִּלְחָמָה) of bevinden zij zich *in de strijd* (בַּמִּלְחָמָה). In al die gevallen zijn zij zelf een van de strijdende partijen.

In 1 Samuël 14:20 is er echter iets anders aan de hand. Jonathan en zijn wapendrager waren samen een verrassingsaanval begonnen (14:13)

en door de eerste nederlaag kwam de schrik er goed in bij de Filistijnen (14:15). Sauls uitkijkposten zagen allerlei volk heen en weer lopen (14:16) en hoorden rumoer (14:19), maar de verteller houdt nog voor zich wat er precies aan de hand is bij de Filistijnen. Hij voert de spanning op door te zeggen dat Saul en zijn mannen zich verzamelen (14:20a).

Dan komen Saul en zijn mannen *bij de strijd* en de verteller gebruikt deze unieke combinatie om te impliceren dat Saul en zijn mannen daaraan geen deel hadden. Ze trokken niet *ten strijde*, zoals de NBV im-

pliceert. Ze kwamen slechts bij een bestaande situatie: de strijd van anderen. En op dat moment verklapt de verteller eindelijk wat er gaande is: de Filistijnen vechten tegen elkaar (14:20b), terwijl ook al-

lerlei eerder overgelopen Hebreeërs (14:21) en losse uit hun schuilplaatsen gekomen Israëlieten (14:22) strijden tegen de Filistijnen. Saul kwam, Saul zag en Saul hoefde niets te doen.

250 woorden: De tale Kanaäns

Riemer Roukema

“De tale Kanaäns” wordt in *Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal* omschreven als: “de hoogdravende, met Bijbeltermen en – teksten doorspekte taal der piëtistisch-protestantse vromen”; “meestal ongunstig” staat er zelfs bij, al dat is bij zo’n omschrijving overbodig. De uitdrukking moet zijn ingegeven door Jesaja 19:18, waar staat dat vijf steden in Egypte de taal van Kanaän zullen spreken. Een rechtstreekse afleiding uit een van de oude Bij-

belvertalingen is echter onwaarschijnlijk, want voor het merendeel luiden die anders. In plaats van “tale” lezen de Liesveltbijbel, de Biestkensbijbel, de Deux-Aesbijbel, de Statenvertaling en de Lutherse Vertaling hier “sprake” en de Delftse Bijbel (1477) en de Vorstermanbijbel “tonghe”. Alleen de Leuvense Bijbel vertaalt “die tale van Chanaan”, maar het is twijfelachtig of deze ene Bijbelvertaling zo invloedrijk is geweest dat de staande uitdrukking “tale Kana-

ans” hieraan is ontleend. Ik veronderstel dat de uitdrukking teruggaat op de typologische uitleg van Israëls tocht van Egypte naar het beloofde land (reeds in 1 Korintiërs 10:1-11 en Hebreeën 4:1-11). Wie in geestelijke zin door de Rode Zee en de Jordaan is gegaan en leeft in het beloofde land, is gedoopt en wedergeboren en verstaat de mystieke geloofstaal van Kanaän. Hieronymus verwijst naar deze typologie in zijn uitleg van Jesaja 19:18. De tale

Kanaäns is dus de taal van hen die niet meer in Egypte of in de woestijn leven, maar in dit leven reeds het geestelijke Kanaän zijn binnengegaan. De uitdrukking is dus allerm minst ongunstig bedoeld, al kan deze spreekwijze op buitenstaanders hoogdravend overkomen.

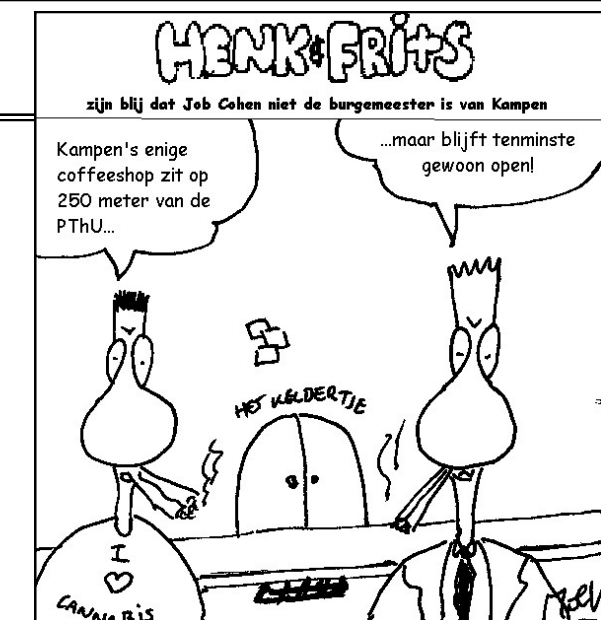
(Meer hierover op www.riemerroukema.nl/downloads/RiemerRoukema-0190.pdf.)

250 woorden: Ibzan

Klaas Spronk

Ibzan is één van de kleine rechters over wie in het boek Rechters zo weinig verteld wordt (in 12:8-9) dat zelfs Walter Groß in zijn volumineuze commentaar (896 blz.) uit 2009 er nog geen 250 woorden aan wijdt. Groß heeft echter bij al zijn diepgravende aandacht voor de historische achtergrond en voor de wordingsgeschiedenis van het boek mogelijk iets over het hoofd gezien. Voor wie zelf werkt aan een commentaar op Rechters is dat een bemoedigende gedachte. Wat is namelijk het geval? Van Ibzan wordt gemeld dat hij niet alleen dertig zonen

en dertig dochters had, maar ook dat hij ze allemaal aan de vrouw, respectievelijk man bracht. Daarmee past hij in een opmerkelijk rijtje. Dat begint bij rechter Jair. Die had volgens Rechters 10:3-5 dertig zonen. Daarna kwam Jefta met slechts één dochter, die ook nog het slachtoffer werd van zijn ondoordachte gelofte (11:34). Dat was nog voordat ze een relatie met een man had kunnen krijgen. Na Ibzan met zijn dertig zoons en dertig dochters kwam Elon (12:11-12). Over zijn eventueel nageslacht lezen we niets. Zijn opvolger Abdon doet het op dit terrein

weer heel goed: veertig zoons en dertig kleinzonen (12:13-14). Zo ontstaat er een doorgaande lijn met hoge pieken en diepe dalen als het gaat om het nageslacht. Het contrast tussen Ibzan en Jefta

wordt nog eens versterkt door de nadruk op de succesvolle huwelijksstrategie van de eerste. Jefta, die zelf het product is van een buitenechtelijke relatie, is als vader nooit aan een leuke bruiloft toegekomen.

Errare humanum est: 350 woorden over een schrijffout

Johanna Tanja

De bijbelgeleerde Alfonso de Zamora (overleden rond 1545) heeft zijn werkzame leven doorgebracht aan de universiteiten van Salamanca en Alcalá de Henares. Hij heeft zich uitgebreid beziggehouden met de Targoom en ons diverse manuscripten nagelaten van verschillende delen van de Targoom voorzien van een Latijnse vertaling en allerhande aantekeningen om het de christelijke lezer van de Aramese tekst gemakkelijk te maken.

In één van die manuscripten (MS M1-M3, Biblioteca General Historica Universidad de Salamanca, Salamanca, Spain) vinden we een schrijffout die een heel eigen leven is gaan leiden.

	Job 28:11 (fol 46r)
Stec	לא תשתלחך בפיטלון דמן אופיר בבירולין יקיר ושבזיזא
M2	לא תשתלחך בפיטלון דמן בכלורין יקיר ושבזיזא
M2 נ"א	לא תשתלחך בפיטלון דמן אופיר יקיר ושבזיזא
M2 latijn	non comparabitur tinctis coloribus nec lapidibus onichinis preciosis et saphiro

Wanneer we de tekst van de kritische editie van Stec (Stec, D.M., *The Text of the Targum of Job. An Introduction and Critical Edition*, Leiden, 1994) vergelijken met de tekst uit M2 zien we twee verschillen.

Ten eerste ontbreekt het woord 'אופיר' 'Ophir', en ten tweede is het woord בבירולין 'beril' (Grieks

leenwoord, βηρυλλιον) vervangen door het raadselachtige woord בכלורין. Waarschijnlijk heeft de schrijver het woord אופיר per ongeluk weggelaten. Het woord בכלרין is wellicht ontstaan door de

verwisseling van de letters ב en ר. Deze twee schrijffouten zijn echter niet opgemerkt door de *naqdan*, noch door degene die de aantekeningen in de marge heeft verzorgd. De *naqdan* heeft het woord בכלורין

opgevat als een toponiem, aangezien hij het tekentje dat hij normaalgesproken gebruikt om een prefix aan te duiden niet boven de ב heeft geplaatst. De persoon die de aantekeningen in de marge heeft verzorgd, ging klaarblijkelijk ook uit van een toponiem. Hij noteerde in de marge van de tekst een variëte lezing (נ"א): in deze variant wordt het woord בכלורין vervangen door de plaatsnaam אופיר.

Tot slot heeft de persoon die verantwoordelijk was voor de Latijnse vertaling weer een eigen uitleg aan het woord gegeven. Hij heeft de ב van בכלורין opgevat als een prefix en כלורין als een Latijns leenwoord en zo het woord weergegeven met 'coloribus'.

250 woorden: Asnat/Aseneth en Jozef

Rianne Voogd

In Genesis 41 wordt de lezer verteld dat de Farao Jozef een vrouw geschenkt: Asnat (Genesis 41: 45). Asnat is volgens Genesis een dochter van Potifera, een priester in Heliopolis. 'Wat moet een aartsvader van het volk Israël nu met een buitenlandse vrouw?', zou de lezer zich kunnen afvragen. Laat dat nu niet alleen een vraag van de hedendaagse lezer zijn, maar ook al

een vraag uit het begin van de jaartelling: Een prachtige novelle is geschreven rond deze eigenaardigheid in de Hebreeuwse schriften.

In de novelle *Jozef en Aseneth* wordt verteld hoe Jozef de prachtige Aseneth ontmoet, maar haar niet wil kussen, want een godgetrouwe man kan niet een vrouw zoenen die met haar mond niet dezelfde God vereert. Gelukkig komt

uiteindelijk alles goed wanneer een engel Aseneth op het goede pad zet, en kunnen de twee geliefden elkaar kussen met zeer bijzondere kussen. Interessant is dat bijna twintig keer sprake is van kussen in dit verhaal, waarvan de meeste worden weergegeven met een vorm van het Griekse *katafileo*. Bijzonder is dat enkele malen gebruik gemaakt wordt van een vorm van

fileo, namelijk in hoofdstuk 8. Zou hier betekenis aan toegekend moeten worden? De specialist Christoph Burchard licht een tipje van de sluier op: 'Dreimal ist außerhalb der Erzählung von Küssen die Rede (8, 5-7).' ("Küssen in *Joseph und Aseneth*", in *Journal for the Study of Judaism*, XXXVI, 3, 2005, p. 317). Zou dit hét antwoord zijn, of zou er meer over te zeggen zijn?

250 woorden: Het kleinste verhaal

Eveline van Staalduine-Sulman

In het lied van Hanna staan drie verzen waarin acht participia voorkomen, alle beginnend met een *Mem* (1 Sam. 2:6-8). Daarin wordt beschreven wat God doet, en omdat dit met participia gebeurt, is er geen aanduiding van tijd. God doet dergelijke dingen gewoonlijk: dood of levend maken, arm of rijk maken, vernederen of verhogen. Dat is, als het ware, zijn vak.

Te midden van die participia staat één *Wayyiqtol*

vorm, een verhalend werkwoord. En dat verhaal bestaat slechts uit één woord: 'Hij brengt omhoog'. Omdat er in het zinnetje daarvoor staat, dat God naar het dodenrijk doet afdalen, moet ook hier 'uit het dodenrijk' worden toegevoegd. Dit narratieve stukje slaat dus niet op Gods gewoonlijke gedrag, maar op de geschiedenis achter dit lied. De dichter geeft een doorkijkje naar zijn eigen levensverhaal. En

als dit lied inderdaad oorspronkelijk een overwinningslied is, dan zegt het dat de overwinning niets minder was dan terugkeer uit de dood. Deze interpretatie blijkt te kloppen met vers 8aB en verder, waarin geen participia meer worden gebruikt, maar *Yiqtol*-vormen. God heeft weliswaar de gewoonte om de geringe uit het stof op te heffen (8aA), maar Hij doet dat nu werkelijk (8aB) om hem een troon tussen edelen

te geven (8b). Uit al die tegenstrijdige 'gewoontes' van God (participia), heeft Hij er in dit geval één uitgekozen: verheffing van onderliggende partij (*Yiqtol*).

Zo gebruikt Hanna dit lied voor haar eigen verhaal en de schrijver van de boeken Samuël voor het verhaal van David.

Onthulling zonnewijzer universiteit over de winter heen getild

De Stentor 17 januari 2013

Het afscheidscadeau van de Protestants Theologische Universiteit wordt naar verwachting dit voorjaar overgedragen aan de gemeente Kampen.

Aanvankelijk zou het kunstwerk, een zitbank annex zonnewijzer gemaakt door de Tielse kunstnares Gera van der Leun, oktober vorig jaar al geïnstalleerd worden op het pleintje bij de Koornmarktspoort.

"Helaas kwam er het een en ander tussen", legt cultuurambtenaar Dick Spijker van de gemeente Kampen uit. Hij werd vanwege zijn kennis van zaken aangesteld als tussenpersoon. "De kunstnares vond het prettig om iets meer tijd te hebben om de puntjes op de i te zetten. Daarnaast had de welstandscommissie wat kleine opmerkingen. Daarom hebben we besloten het over de winter heen te tillen."

Volgens Spijker is het kunstwerk zo goed als af, maar is de winter geen goede periode voor de onthulling. "Het is deels een zonnewijzer, en in de winter is die op de Koornmarkt niet zoveel te zien. Om het kunstwerk volledig tot zijn recht te laten komen wachten we tot het lente wordt. Waarschijnlijk ergens in maart."

De zitbank komt op de plek waar nu een paar bloembakken staan en bestaat voornamelijk uit brons en gegoten glas. De universiteit schenkt het waardevolle object als aandenken en dankbetuiging aan de stad die haar om en nabij honderdvijftig jaar domicilie bood. Mei vorig jaar vertrok de universiteit voorgoed naar Groningen en Amsterdam.

Voor de historische panden aan de Koornmarkt en de Oudestraat is nog steeds geen vervangende bestemming gevonden.

Publicaties van Jan-Wim Wesselius, 2010-1979

2010

- ♦ "Wie verkocht Jozef?", in: R. Roukema, K. Spronk, G. van Zanden (red.), *Studies uit de Kamper School opgedragen aan Willem van der Meer*, Bergambacht: 2010, 181-192

2009

- ♦ "A Note on Determination and Countability in Targumic Aramaic", *Aramaic Studies* 7 (2009), 75-83.
- ♦ Review of H. Gzella and M.L. Folmer (eds.), *Aramaic in its Historical and Linguistic Context* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2008), *Aramaic Studies* 7 (2009), 100-101.
- ♦ Review of B.T. Arnold, *Genesis* (The New Cambridge Bible Commentary; Cambridge: Cambridge University Press, 2009), *Review of Biblical Literature* 2009, PDF 5 pages (online: <http://www.bookreviews.org>).
- ♦ "A New View on the Relation between Septuagint and Masoretic Text in the story of David and Goliath", in: Craig E. Evans and H. Daniel Zacharias (eds.), *Early Christian Literature and Intertextuality*, Volume 2: Exegetical Studies (Studies in Scripture in Early Judaism and Christianity, 15; London & New York: T & T Clark, 2009), 5-26.
- ♦ "De komst van Amalek in de Mechilta van Rabbi Ismaël", *Alef Beet: Tijdschrift van de Vereniging tot bevordering van kennis van Hebreeuws* 19/1 (juli 2009). 22-36.
- ♦ Review of Carol Poster and Linda C. Mitchell (eds.), *Letter-Writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present: Historical and Bibliographic Studies* (Columbia, S.C.: The University of South Carolina Press, 2007), *Review of Biblical Literature* 2009, PDF, 3 pages.
- ♦ Review of P.S. Alexander, *Targum of Lamentations...* (Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 2008), *Review of Biblical Literature* 2009, PDF, 4 pages. Also appeared in in: J.G. van der Watt (ed.), *Review of Biblical Literature* 11 (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2009), 195-198.
- ♦ "Calvijn en Abraham: Enkele opmerkingen over de vorm en inhoud van Calvijns commentaar op Genesis", in: Rinse Reeling Brouwer, Bert de Leede & Klaas Spronk (eds.), *Het Calvinistisch ongemak: Calvijn als erflater en provocator van het Nederlandse protestantisme* (Kampen: Kok, 2009), 51-56.

2008

- ♦ "The Unity of Joshua 1-8, its Relation to the Story of King Keret, and the Literary Background to the Exodus and Conquest Stories" (together with M. den Braber), *Scandinavian Journal of the Old Testament* 22 (2008), 253-274.
- ♦ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: XII. Who Killed Uriah?", *Universalia* 6/54 (25 June 2008), 4.
- ♦ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: XI. David and Solomon", *Universalia* 6/48 (18 March 2008), 3.

2007

- ◆ "Een overzicht van het boek Rechters", *Schrift* 234 (december 2007), 183-188.
- ◆ "Godsnamen, godsbeelden en de verborgen informatie van het boek Genesis", in: Klaas Spronk en Riemer Roukema (ed.), *Over God* (De bijbel: teksten en thema's in beeld, 6; Zoetermeer: Meinema, 2007), 29-46.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: X. Joseph and the Chief Baker", *Universalis* 5/44 (2007), 3.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: IX. Horror on the Border of two Eras", *Universalis* 5/43 (2007), 3.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative : VIII. The Promise to David", *Universalis* 5, nr. 42, p. 3.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: VII. Melchizedek", *Universalis* 5, nr. 41, p. 3.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: VI. Rootless Reports", *Universalis* 5, nr. 39, p. 3.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: V. The Transition from Judges to 1 Samuel", *Universalis* 5, nr. 38, p. 3.
- ◆ Review of Christian M.M. Brady, *The Rabbinic Targum of Lamentations* (Leiden: Brill, 2003), *Review of Biblical Literature* 2007, PDF, 9 pages.
- ◆ Review of S. Safrai, *The Literature of the Sages: Second Part...* (Assen: Van Gorcum, Minneapolis: Fortress Press, 2006), *Review of Biblical Literature* 2007, PDF, 4 pages.
- ◆ Review of Shaul Shaked, *Le satrape de Bactriane et son gouverneur* (Paris: de Boccard, 2003), *Aramaic Studies* 5 (2007), 159-161.
- ◆ Review of Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic* (Ramat-Gan: Bar Ilan University Press, & Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002), *Aramaic Studies* 5 (2007), 162-163.

2006

- ◆ "Bijbelprogramma's in alle soorten en maten", *Theologisch Debat* 3/4 (december 2006), 40-47 (samen met Klaas Spronk).
- ◆ "Hebreeuws tekstverwerken mogelijk maken onder Windows XP", *Alef Beet* 16/2 (december 2006), 26-34.
- ◆ "Language Play in the Aramaic Letters from Hermopolis", *Aramaic Studies* 4 (2006) 241-257.
- ◆ "Bibliography of the Aramaic Bible", *Aramaic Studies* 4 (2006), 111-114.
- ◆ "Bibliography of the Aramaic Bible", *Aramaic Studies* 4 (2006), 265-272.
- ◆ "From Stumbling Blocks to Cornerstones: The Function of Problematic Episodes in the Primary History and in Ezra-Nehemiah", in: Riemer Roukema, Bert Jan Lietaert Peerbolte, Klaas Spronk and Jan-Wim Wesselius (eds.), *The Interpretation of Exodus: Studies in Honour of Cornelis Houtman* (Leuven: Peeters, 2006), p. 37-63.

- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: IV. Judah and Tamar", *Universalialia* 5, nr. 37, p. 3.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: III. Who Sold Joseph to Egypt?", *Universalialia* 5, nr. 36, p. 2.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: II. Ziba and Mephibosheth", *Universalialia* 5, nr. 33, p. 3.
- ◆ "250 Words. Notes and Thoughts about Biblical Hebrew Narrative: I. David's Lament for Saul and Jonathan", *Universalialia* 5, nr. 31, p. 3.
- ◆ "Enkele gedachten over de oorspronkelijke betekenis van de 'mensenzoon' in Daniël 7:13", in: G.C. den Hertog & S. Schoon (eds.), *Messianisme en eindtijdverwachting bij joden en christenen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2006) 37-46.
- ◆ "Alternation of Divine Names as a Literary Device in Genesis and Exodus", in: Hermann Michael Niemann, & Matthias Augustin (eds.), *Stimulation from Leiden: Collected Communications to the XVIIIth Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament*, Leiden 2004 (Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums, 54; Frankfurt a.M. etc.: Peter Lang, 2006) 35-43.
- ◆ "Mellel, een tekstverwerker die wel ter tale is", *Alef Beet* 16/1 (juli 2006) 32-36.

2005

- ◆ "Language Play in the Old Testament and in Ancient North-West Semitic Inscriptions: Some Notes on the Kilamuwa Inscription", in: R.P. Gordon & J.C. de Moor (eds.), *The Old Testament in Its World: Papers Read at the Winter Meeting, Januari 2003, The Society for Old Testament Study, and at the Joint Meeting, July 2003*, (Leiden etc.: Brill, 2005) 253-265.
- ◆ "The Literary Nature of the Book of Daniel and the Linguistic Character of its Aramaic", *Aramaic Studies* 3 (2005) 241-283.

2004

- ◆ "The Functions of Lists in Primary History", in: Matthias Augustin & Hermann Michael Niemann (eds.), *"Basel und Bibel": Collected Communications to the XVIIth Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament, Basel 2001* (Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2004) 83-89.
- ◆ "Hoe de valse beschuldiging een echte beschuldiging wordt: De relatie tussen de beschuldigingen in Genesis 38-44 en Daniël 3 en 6, en de bedoeling van het boek Daniël", in: C. Houtman (ed.), *De leugen regeert... valse beschuldiging in de bijbel en de wereld van de bijbel* (Kampen: Kok, 2004) 58-80.
- ◆ "Scherpzinnig en eigenzinnig: Prof. Johannes de Moor", in: J. van Gelderen & C. Houtman (eds.), *Profiel. Theologiebeoefening in Kampen 1970-1990* (Kampen: Kok, 2004) 247-256.

2003

- ◆ "Daniel", in: Jan Fokkelman & Wim Weren (eds.), *De Bijbel Literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties* (Zoetermeer: Meinema, 2003) 413-423.

- ◆ "Ezra en Nehemia", in: Jan Fokkelman & Wim Weren (eds.), *De Bijbel Literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties* (Zoetermeer: Meinema, 2003) 425-434.
- ◆ "Afscheid dr. F. Sepmeijer op 27 mei 2003", *Universalia* 1, 3 (woensdag 14 mei 2003) p. 2.
- ◆ "Een gentleman in de wetenschap is vertrokken", *Koornmarkt* 1 9, 2 (2003) p. 11.
- ◆ "Toronto 2002, een korte impressie", *Universalia* 1, 1 (19-3-2003) 4.
- ◆ "Taalspel in een Phoenicische inscriptie en in het Oude Testament", in: J.W. Wesselius (ed.), *Een handvol koren: Opstellen van enkele vrienden bij het vertrek van Dr F. Sepmeijer van de Theologische Universiteit Kampen* (Kampen: Theologische Universiteit, 2003) 61-64.

2002

- ◆ "Completeness and Closure in Targumic Literature: The Emulation of Biblical Hebrew Poetry in Targum Jonathan to the Former Prophets", *Journal for the Aramaic Bible* 3 (2001) 237-247.
- ◆ *The Origin of the History of Israel: Herodotus' Histories as Blueprint for the First Books of the Bible* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 2002) 175 p.
- ◆ Review of Jan Fokkelman, *Dichtkunst in de bijbel. Een handleiding bij literair lezen*. Zoetermeer, Meinema 2000, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 102 (2002) 106-107.
- ◆ "Het voorwoord van de Psalmberijming van 1773", *Koornmarkt* 1 (2002).

2001

- ◆ "Collapsing the Narrative Bridge", in: J. W. Dyk a.o. (eds.), *Unless Some One Guide Me. Festschrift for Karel A. Deurloo* (Maastricht 2001) 247-255.
- ◆ "My Turning Point", *CNWS Newsletter* 21 (2001) 28-29.
- ◆ "De Mechilta van Rabbi Ismaël", *Schrift* 194 (April 2001) 52-55.
- ◆ "The Road to Jezreel. Primary History and the Tel Dan Inscription", *Scandinavian Journal of the Old Testament* 15 (2001) 83-103.
- ◆ "The Writing of Daniel", in: J. J. Collins & P. W. Flint (eds.), *The Book of Daniel: Composition and Reception* (Brill, Leiden 2001) 291-310.
- ◆ "Het boek Daniël als literair kunstwerk", *Alef Beet* 11 (2001) 23-27.

2000

- ◆ "Towards a New History of Israel", *Journal of Hebrew Scriptures* [www.arts.ualberta.ca/JHS or www.purl.org/jhs] 3 (2000-2001), article 2; PDF version p. 1-21. [herdrukt in: Ehud Ben Zvi (ed.), *Perspectives on Hebrew Scriptures: Comprising the Contents of Journal of Hebrew Scriptures Volumes 1-4* (Piscataway: Gorgias, 2006), 235-250].

1999

- ◆ "The First Talmud Translation into Dutch: Jacob Fundam's Schatkamer der Talmud (1737)", *Studia Rosenthaliana* 33 (1999) 60-66.

- ◆ Review of T. Muraoka, *Modern Hebrew for Biblical Scholars* (Wiesbaden 1998)], *Alef Beet* 9/1 (juli 1999) 42-44.
- ◆ "Discontinuity, Congruence and the Making of the Hebrew Bible", *Scandinavian Journal of the Old Testament* 13 (1999) 24-77.
- ◆ "De eerste koningsinscriptie uit het oude Israël: Een nieuwe visie op de Tel Dan-inscriptie", *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 53 (1999) 177-190 (English summary p. 243).
- ◆ "The Language of the Hebrew Bible and the Language of Ben Sira and the Dead Sea Scrolls", in: T. Muraoka en J. Elwolde (red.), *Sirach, Scrolls and Sages. Proceedings of a Second International Symposium on the Hebrew of the Dead Sea Scrolls, Ben Sira, and the Mishnah, Held at Leiden University, 15-17 December 1997* (Leiden 1999) 338-345.
- ◆ "The First Royal Inscription from Ancient Israel. The Tel Dan Inscription Reconsidered", *Scandinavian Journal of the Old Testament* 13 (1999) 163-186.

1998

- ◆ *Korte Grammatica van het Bijbels Hebreeuws* (Bussum: Coutinho, 1998), 123 p.
- ◆ "Hebreeuws leren in het jaar 2025", *Alef Beet* 8/1 (juni 1998) 36-39.
- ◆ "Het korte bedje van Procrustes", *Alef Beet* 8/2 (dec. 1998) 35-39.
- ◆ "Koning David: een polyfone karakterbeschrijving", *Schrift* 175 (februari 1998) 17-18.

1996

- ◆ "Biblical Poetry through Targumic Eyes: Onkelos' Treatment of Genesis 49:8-12", in: Janet Dyk, Hanna Blok, Karel Deurloo, F. J. Hoogewoud, Piet van Midden, Eep Talstra, Jan Wim Wesselius (ed.), *Give Ear to My Words. Psalms and Other Poetry in and around the Hebrew Bible. Essays in Honour of Professor N. A. van Uchelen* (Amsterdam 1996) 131-145.
- ◆ "De Bijbel en de archeologie over goede en slechte koningen", *Scarabee* 21 (1996) 22-24.
- ◆ "Kunstoog. Florentijns Jongensportret, Martinus Nijhoff (1894-1953)", *Babel* 4/6 (maart 1996) 16.
- ◆ "Afscheid hoogleraren Van Uchelen en Fuks", *Athenaeum Illustre* 5 (maart 1996) 52-53.
- ◆ "Wie heeft Goliath gedood? Onzekerheid in de levensbeschrijving van koning David", *Biografie Bulletin* 6 (1996) 49-58.
- ◆ "Hebreeuws en het netwerk, deel 4: Luisteren naar Kol Israel via het Internet", *Alef Beet* 6/1 (1996) 49-50.
- ◆ "De zoon van een vreemdeling, een Amalekiet. Observaties over 2 Samuel 1", in: Jan Wim Wesselius, Hanna Blok, Karel Deurloo, F. J. Hoogewoud & Piet van Midden (ed.), *Magister Morum. Opstellen voor Jan Sanders van leden van de Societas Hebraica Amstelodamensis* (Amsterdam 1996) 63-70.
- ◆ "Analysis, Imitation and Emulation of Classical Texts in the Hebrew Bible", *DS-NELL* 3 (1996) 43-68.

1995

- ◆ "Herodotus, vader van de bijbelse geschiedenis?", *Summa* 26/2 (mei 1995) 4-9.

- ◆ "The Aramaic Decree about Fugitives Reconsidered", in: E. Talstra a.o. (ed.), *Narrative and Comment. Contributions... Presented to Wolfgang Schneider* (Amsterdam: Societas Hebraica Amstelodamensis 1995) 199-209.
- ◆ "In memoriam Ruth Wolf", *Nieuw Israëlitisch Weekblad* 130/39 26 mei 1995, 13.
- ◆ "Een lijst met namen", *Nieuw Israëlitisch Weekblad* 130/40 2 juni 1995, 21.
- ◆ "Bijbelse Geschiedenis ontleend aan de Grieken", *Hervormd Nederland* 1 juli 1995, 22-29.
- ◆ *Beknopte grammatika van het Bijbels Hebreeuws*, 108 + 22 p., met cassettebandje. Amsterdam, in eigen beheer, 1995.
- ◆ "De bedrogen bedrieger als oorsprong van het geschiedverhaal bij Herodotus en in de Bijbel", in: A. M. van Erp Taalman Kip & I. J. F. de Jong (ed.), *Schurken en schelmen. Cultuurhistorische verkenningen rond de Middellandse Zee [Festschrift J. M. Bremer]* (Amsterdam 1995) 33-43.
- ◆ "Herodotus, vader van de bijbelse geschiedenis?", *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 14 (1995) 9-61 & 142.
- ◆ " "De steen die door de tempelbouwers...": Een beschouwing over de leeftijd van Darius de Meder in Daniel 6:1", in: Margriet Gosker a.o. (ed.), *Een boek heeft een rug. Studies voor Ferenc Postma op het grensgebied van theologie, bibliofilie en universiteitsgeschiedenis* (Zoetermeer: Boekencentrum 1995) 221-224.
- ◆ "De tempelobsessie", *De Groene Amsterdammer* 22 november 1995, 42-43.
- ◆ "Mandäische Schrift", *Lexikon des gesamten Buchwesens* 33 (Stuttgart: Hiersemann, 1995) 49.
- ◆ "In de bijbel is de pen van Herodotus zichtbaar", *Athenaeum Illustre* no. 4 (december 1995) 36-39.
- ◆ "Hebreeuws en het netwerk (3)", *Alef Beet* 5/2 (december 1995) 48-50.

1994

- ◆ P. G. Wodehouse, *The Great Sermon Handicap* (New York: Heineman, 1994) [translation into Biblical Hebrew] 99-106.
- ◆ P. G. Wodehouse, *The Great Sermon Handicap* (New York: Heineman, 1994) [translation into Biblical Aramaic] 119-130.
- ◆ Review of M. van Loopik, *The Ways of the Sages and the Way of the World* (Tübingen 1991)], *Studia Rosenthaliana* 28 (1994) 121-122.
- ◆ Review of H. Sysling, *Techiyyat ha-metim. De opstanding van de doden in de Palestijnse targumim op de Pentateuch en overeenkomstige tradities in klassieke rabbijnse bronnen* (Zutphen 1991), *Studia Rosenthaliana* 28 (1994) 122-123.
- ◆ "Hebreeuws en het netwerk (1)", *Alef-Beet* 4/1 (juli 1994) 41-43.
- ◆ "Lexicografische hulpmiddelen voor het Bijbels Hebreeuws", *Alef-Beet* 4/1 (juli 1994) 16-19.
- ◆ *Herodotus, Father of Biblical History?* (Amsterdam 1994) 24 p.
- ◆ "A New Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic" [review of Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic* (Ramat-Gan 1990)], *Bibliotheca Orientalis* 51 (1994) 525-533.
- ◆ "Eleasar Soesman's Mohar Yisrael", in: A. K. Offenbergh a.o. (ed.), *Bibliotheca Rosenthaliana: Treasures of Jewish Knowledge* (Amsterdam: Amsterdam Universiteit Press, 1994) 74-75.

- ♦ “Eleazar Soesman, leraar in het Hebreeuws te Amsterdam”, *Alef-Beet* 4/2 (december 1994) 15-18.
- ♦ “Hebreeuws en het netwerk (2)”, *Alef-Beet* 4/2 (december 1994) 43-46.

1993

- ♦ “Milon Plus: een Modern Hebreeuws woordenboek voor de Macintosh”, *Alef Beet* 3, 1 (lente 1993) 32-35.
- ♦ “Poëzie in de Targum: de voorzegging over Juda in Targum Onkelos op Genesis 49:8-12”, in: I. E. Zwiép en A. Kuyt (eds.), *Dutch Studies in the Targum: Papers Read at a Workshop Held at the Juda Palache Institute, University of Amsterdam (18 March 1991)* (Amsterdam 1993) 89-103.
- ♦ “Eleazar Soesman en de Amsterdamse polemieken van 1742”, *Studia Rosenthaliana* 28 (1993) 13-35.
- ♦ “De rabbijnse literatuur in elektronische vorm”, *Alef Beet* 3, 2 (herfst 1993), 48-51.
- ♦ *De eenheid van het boek Daniel*. Openingscollege van de Faculteit der Godgeleerdheid UvA, 3 september 1993 (Amsterdam 1993) 16 p.

1992

- ♦ “Quest: een adventure voor de Hebraïst”, *Alef Beet* 2, 1 (mei 1992) 43-46.
- ♦ “Samuel en de zonen van Eli: De betekenis van de structuur van 1 Samuël 2 en 3”, in: E. G. L. Schrijver, N. A. van Uchelen & I. E. Zwiép, red., *The Literary Analysis of Hebrew Texts. Papers read at a Symposium held at the Juda Palache Institute, University of Amsterdam (5 February 1990)* (Amsterdam 1992) 35-44.
- ♦ “Openbare en verborgen motieven in de verhalen rondom David”, *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 11 (1992) 42-64.
- ♦ Review of E. Róth en L. Prijs, *Hebräische Handschriften, Teil 1b: Die Handschriften der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main* (Stuttgart 1990), *Studia Rosenthaliana* 26 (1992) 234-235.
- ♦ Review of Y. Frank, *The Practical Talmud Dictionary* (Jerusalem 1991), *Studia Rosenthaliana* 26 (1992) 236.
- ♦ “De briefwisseling tussen Johann Christoffer Wolf en Willem Surenhuisen (1720-1727)”, *Studia Rosenthaliana* 26 (1992) 136-148.
- ♦ “Een onbekende brief van Lou Andreas-Salomé”, *Studia Rosenthaliana* 26 (1992) 149-151 [met R. Wolf].
- ♦ “Hebreeuws tekstverwerken op de Macintosh wordt een serieuze zaak”, *Alef Beet* 2, 2 (december 1992) 37-39.

1991

- ♦ “Het Hebreeuwse systeem op de Macintosh”, *Alef Beet* 1, 1 (lente 1991) 20-22.
- ♦ “De wijze vrouwen in 2 Samuël 14 en 20”, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 45 (1991) 89-100.
- ♦ “Gebete aus dem demotisch-aramäischen Papyrus Amherst 63”, in: *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, II 6: Hymnen und Gebete*, deel II (Gütersloh 1991) 930-935.

- ◆ Review of Herman Roodenburg, *Onder censuur: De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700* (Hilversum 1990), *Studia Rosenthaliana* 25 (1991) 121-123.
- ◆ "Hebreeuws op de PC", *Alef Beet* 1, 2 (november 1991) 32-35.
- ◆ "Twee joodse Misjna-vertalingen uit de zeventiende eeuw", *Ha-Binjan - De Opbouw*, 43/ 2 (1991) 3-4.
- ◆ Review of A. S. van der Woude (ed.), *In Quest of the Past* (OTS 26: Leiden 1990), *Studia Rosenthaliana* 25 (1991) 204-205.
- ◆ Review of Judith C. E. Belinfante (ed.), *De snoge, monument van Portugees-joodse cultuur* (Amsterdam 1991), *Studia Rosenthaliana* 25 (1991) 205.
- ◆ "The Yavneh-Yam Ostrakon: An Exercise in Classical Hebrew Prose?", *Bibliotheca Orientalis* 48 (1991) 726-735 [with A. Kuyt].
- ◆ "New Syriac Magical Texts", *Bibliotheca Orientalis* 48 (1991) 705-716.

1990

- ◆ "Joab's Death and the Central Theme of the Succession Narrative (2 Samuel ix - 1 Kings ii)", *Vetus Testamentum* 40 (1990) 336-351.
- ◆ "Spinoza's Excommunication and Related Matters", *Studia Rosenthaliana* 24 (1990) 43-63.
- ◆ "Ook uw PC kan Hebreeuws leren", *Alef Beet* 1 (november 1990) 23-26.
- ◆ "Werken van David Cohen de Lara verworven door de Bibliotheca Rosenthaliana", *Studia Rosenthaliana* 24 (1990) 207-210.
- ◆ Bespreking van Lias 16/2 (1989): *The Contribution of the Jews to the Culture in the Netherlands* (edited by Hans Bots & Jan Roegiers), *Studia Rosenthaliana* 24 (1990) 229-231.
- ◆ Bespreking van Tjibbe Bijlsma e.a., *De Tempel van Jeruzalem: Beeldvorming door de eeuwen heen*, Amsterdam 1990, *Studia Rosenthaliana* 24 (1990) 231-232.
- ◆ *Studies in Papyrus Amherst*, II, Amsterdam 1990, vii + 112 p. [with S. P. Vleeming].
- ◆ "The Book of Susanna: A Midrash on Jeremiah 29", in: A. Kuyt, E. G. L. Schrijver en N. A. van Uchelen, (red.), *Variety of Forms: Dutch Studies in Midrash* (Amsterdam 1990) 15-26.
- ◆ "De ban van Spinoza: oude en nieuwe inzichten", *Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland* 1 (1990) 193-203.
- ◆ "The Syriac Correspondence of Andreas Masius: A Preliminary Report", in: René Lavenant, S. J. (ed.), *V Symposium Syriacum: Katholieke Universiteit, Leuven, 29-31 août 1988, Rome 1990* (Orientalia Christiana Analecta, no. 236) 21-29.

1989

- ◆ "Herman P. Salomon on Saul Levi Mortera" [Review of H. P. Salomon, *Saul Levi Mortera en zijn «Traktaat betreffende de waarheid van de Wet van Mozes»*, Nijmegen 1988], *Studia Rosenthaliana* 23 (1989) 93-98.
- ◆ Bespreking van: Leivy Smolar & Moses Aberbach, *Studies in Targum Jonathan to the Prophets/Pinkhos Churgin, Targum Jonathan to the Prophets*, New York and Baltimore 1983, *Studia Rosenthaliana* 23 (1989) 122-123.

- ◆ “Een ongewoon albumblad: David Cohen de Lara’s inscriptie in het album van de dichter Johannes Blasius”, *Studia Rosenthaliana* 23 (1989) 131-137.
- ◆ Review of J. Meijer, *Beeldvorming om Baruch: Supplementum Sefardicum Historicum*, Heemstede 1989, in: *Studia Rosenthaliana* 23 (1989) 212-214.
- ◆ Review of P. T. van Rooden, *Theology, Biblical Scholarship and Rabbinical Studies in the Seventeenth Century: Constantijn L’Empereur (1591-1648), Professor of Hebrew and Theology at Leiden* (Leiden 1989), *Studia Rosenthaliana* 23 (1989) 214-216.
- ◆ *Studies in Biblical Narrative Texts*, dissertation Universiteit van Amsterdam 20-12-1989, vi + 118 p.
- ◆ “Johannes Drusius the Younger’s Last Journey to England and his Hebrew Letter-Book”, *Lias* 16 (1989) 159-176.

1988

- ◆ “Language and Style in Biblical Aramaic: Observations on the Unity of Daniel ii-vi”, *Vetus Testamentum* 38 (1988) 194-209.
- ◆ “ “I don’t know whether he will stay for long”: Isaac Abendana’s Early Years in England and his Latin Translation of the Mishnah”, *Studia Rosenthaliana* 22 (1988) 85-96.
- ◆ Review of J. van den Berg & E. G. E. van der Wall (ed.), *Jewish-Christian Relations in the Seventeenth Century*, Dordrecht/Boston/London 1988, *Studia Rosenthaliana* 22 (1988) 204-208.

1987

- ◆ “Het Prinsenraam in Gouda en de positie van het Hebreuws in Noord-Nederland in de zestiende eeuw”, *Studia Rosenthaliana* 21 (1987) 1-13 [with E. G. L. Schrijver].
- ◆ “The Early Enlightenment and Judaism: The ‘Civil Dispute’ between Philippus van Limborch and Isaac Orobio de Castro (1687)”, *Studia Rosenthaliana* 21 (1987) 140-153 [with P.T. van Rooden].
- ◆ “Het eigen literaire karakter van de hofverhalen in Daniel 2-6”, *Summa, blad van de Theologische Faculteit van de Universiteit van Amsterdam* 19 (1987) 8-17.
- ◆ “Thoughts about Balaam: The Historical Background of the Deir Alla Inscription on Plaster”, *Bibliotheca Orientalis* 44 (1987) 589-599.

1986

- ◆ “The Restoration of Hermopolis 6 and the Ransom of Prisoners”, in: J. W. van Henten, H. J. de Jonge, P. T. van Rooden en J. W. Wesselius (ed.), *Tradition and Re-Interpretation in Jewish and Early Christian Literature. Essays in Honour of Jürgen C. H. Lebram* (Leiden 1986) 7-18.
- ◆ “Two Early Cases of Publication by Subscription in Holland and Germany: Jacob Abendana’s Mikhla Yophi (1661) en David Cohen de Lara’s Keter Kehunna (1668)”, *Quaerendo* 16 (1986) 110-130 [with P. T. van Rooden].
- ◆ J. de Roos, A. Schippers & J.W. Wesselius (ed.), *Driehonderd jaar Oosterse Talen in Amsterdam* (Amsterdam 1986) 107 p.

1985

- ◆ “Bijbelse parallellen in een Aramees/Demotische papyrus uit de vierde eeuw v.Chr.”, in: P. W. Pestman (ed.), *Vreemdelingen in het land van Pharao* (Zutphen 1985) 14-26 en 120 [with S. P. Vleeming].
- ◆ “A Ugaritic Parallel for the Feast for Ba’al in 2 Kings x 18-25”, *Vetus Testamentum* 35 (1985) 109-111 [with A. Kuyt].
- ◆ *Studies in Papyrus Amherst 63*, vol. I, 114 p. (Amsterdam 1985) [with S. P. Vleeming].
- ◆ “Official Aramaic RHH WMRS = ‘Mill and Mortar’ (Kraeling 9, 14)”, *Annali dell’istituto orientale di Napoli* 45 (1985) 503-505.
- ◆ “A Document Concerning the Sustenance of a Mother by her Sons”, *Annali dell’istituto orientale di Napoli* 45 (1985) 506-508.
- ◆ “J.S. Rittangel in Amsterdam”, *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 65 (1985) 131-152 [with P. T. van Rooden].

1984

- ◆ “Betel the Saviour”, *Jaarbericht Ex Oriente Lux* 28 (1983-84) 110-140 [with S. P. Vleeming].
- ◆ “Official Aramaic l’brt = ‘area’ ”, *Orientalia Lovaniensia Periodica* 15 (1984) 77-80.
- ◆ “A Subjunctive in the Aramaic of the Palestinian Targum”, *Journal of Jewish Studies* 35 (1984) 196-199.
- ◆ Review of B. Porten & J. C. Greenfield, *The Bisitun Inscription of Darius the Great: Aramaic Version*, *Bibliotheca Orientalis* 41 (1984) 440-445.
- ◆ “A New Reading in Sfire III, 18”, *Bibliotheca Orientalis* 41 (1984) 589-591.
- ◆ Review of J. B. Segal, *Aramaic Texts from North Saqqara*, *Bibliotheca Orientalis* 41 (1984) 700-707.

1983

- ◆ Review of A. Abou Assaf, P. Bordreuil, A.R. Millard, *La statue de Tell Fekherye*, *Bibliotheca Orientalis* 40 (1983) 181-182.
- ◆ “Het standbeeld van de Arameese vorst Hada-yit’i”, in: K. R. Veenhof (ed.), *Schrijvend Verleden* (Leiden 1983) 55-59.
- ◆ Review of A. van der Heide, *The Yemenite Tradition of the Targum of Lamentations*, in: *Studia Rosenthaliana* 17 (1983) 92-93.
- ◆ “Three Difficult Passages in Ugaritic Literary Texts”, *Ugarit-Forschungen* 15 (1983) 312-314.
- ◆ “Two Notes on Ugaritic Toponyms”, *Ugarit-Forschungen* 15 (1983) 315.

1982

- ◆ “Notes on Aramaic Magical Texts”, *Bibliotheca Orientalis* 39 (1982) 249-251.
- ◆ “The Spelling of the Third Person Masculine Singular Suffixed Pronoun in Syriac”, *Bibliotheca Orientalis* 39 (1982) 251-254.
- ◆ “An Aramaic Hymn from the Fourth Century BC”, *Bibliotheca Orientalis* 39 (1982) 501-509 [with S. P. Vleeming].

1981

- ◆ “Some Regularities in the Ugaritic Administrative Texts”, *Ugarit-Forschungen* 13 (1981) 448-450.

1980

- ◆ “A Note on the Byblian Inscriptions”, *Annali dell’istituto orientale di Napoli* 40 (1980) 137-138.
- ◆ “Reste einer Kasusflektion in einigen früharamäischen Dialekten”, *Annali dell’istituto orientale di Napoli* 40 (1980) 265-268.

1979

- ◆ Review of M. J. Mulder, *De Targum op het Hooglied*, *NTT* 33 (1979) 141-142.
- ◆ “New and Old Ugaritic Words”, *Annali dell’istituto orientale di Napoli* 39 (1979) 105-106.

